

A. H. Tammsaare

Kaks paari ja üksainus

ning teised jutustused

Noor-Eesti Kirjastus, Tartus

Kaks paari ja üksainus

ning teised jutustused.

A. H. Tammsaare

Kaks paari ja üksainus

ning teised jutustused.

Noor-Eesti Kirjastus, Tartus 1924

SAMALT AUTORILT ILMUNUD:

Raha-auk. Jutustus. II tr.
Uurimisel. Jutustus. II tr.
Pikad sammud. Novell. II tr.
Noored hinged. Novell. II tr.
Üle piiri. Novell. II tr.
Poiss ja liblik. Novellid. II tr.
Varjundid. Novell. II tr.
Sôjamôtted. Artiklid.
Juudit. Näidend.
Kôrboja peremees. Romaan.
Pöialpoiss. Novellid.

Ilmumisel (II-es trükis):

Vanad ja noored. Jutustus.
Kärbes. Novell.

J. Raudsepp'a trükikoda, Tartus.

KAKS PAARI JA ÜKSAINUS.

Kriipseldused Läänemaalt

„Taidi-Laidi, eks sa mine täna ometi kiriku või surnuaiale, õpetaja ütleb ise jutlust; kes teab, millal ta jälle siia tuleb“, ütles Laia eit uksest õue astudes vanamehele, kes paljajalu, katkine pintsak seljas, murul istus.

„Seda ma isegi arvasin, aga pole midagi jalga panna. Mõtlesin korra, läheks õige surnuaida, sinna lastakse ehk ka paljajalugi“, vastas vanamees, pead üles tõstes ja eide poole vaadates.

„Ei sa siis taha ühtigi tulla, me Juuliga läheme küll: ei tea millal jälle õpetajat näha saab. Sa ehk oled kodus, vaatad laste järele“, rääkis eit ja astus maja varjust välja päikese paistele, kus tema lahtine, kirju sitsijakk veel silmipimestavamalt kiirgas.

„Eks ma vaata, ega mul muudki ametit ole“, vastas Taidi-Laidi.

Kirikulised sammusid õueväravast välja, lapsed kogusid murul istuva vanamehe ümber.

Päike kõrvetab; tuul kohiseb lähedal kuusemetsas, kust mõni üksik kask ja sanglepp välja vahib.

Laia eit on viie-päeva-koha perenaine ehk, nagu teised ütlevad, — moonaka naine. Mees teeb tal viis päeva nädalas mõisa ja selle eest võivad nad mõisa majas elada ning saavad pealegi kolm, neli vakamaad põldu ühes tüki heinamaaga.

Palga lisaks annab môis veel paarkümmend rubla raha. Aga mitte üksi oma vanamehe ja lastega ei ela Laia eit siin majas, vaid temal on kaaslaseks veel terve teine perekond — niisamasugune eit ja taat, nagu nemadki, ainult lapsi on neil vähem, palju vähem. Peale selle elab siin veel üksik vanamees — Taidi-Laidi. Ta on tervel oma eluajal ôndsale vanapoisi-pôlvele ustavaks jäänud, rääkides, et kui ta nônda vaevas ja viletsuses on vôi kui nälg mônest kohast keha näpistab, tema siis üksi seda tunneb, kuna tal aga naisemehena ka muid kannatajaid ühes vaevlemas oleks. Ônnis vanapoiss elab juba terve aasta siin majas ja käib korda mööda ühe perekonna juurest teise juure. See üleminek tuleb tal üsna tihti ette: umbes iga kuu kord. Tema kolimine — kui aga tema üleminekut ühe pererahva juurest teise juure kolimiseks vôib nimetada, ei ole ju tal midagi kolida — käib enamasti ikka pererahva riidlemisega käsikäes, ja sellest pole siin iialgi puudu. Kui ei riidle mehed, siis on ometi naistel väike „kana katkuda". Nii siis, kui pererahvas riius, siis on muidugi tahtmine kellegi peale oma viha välja valada. Teisele paarile ei ole vôimalik midagi teha, sest seal hakatakse südilt vastu, kuigi selle juures kaelkoogud ja külm vôi keev vesi tarvis läheks. Ei jää muud üle, kui vaene vanamees, see ônnis vanapoiss vôtku aga kôik vastu! Iseäranis vali on temaga vähe-lastega perenaine!

„Käi välja, täikösmus", pôrgib Kaasi eit.

Nende sônade juures teab juba vanamees, mis tal teha. Ta vôtab nurgast vanad pastla-närud ja nartsud, vana halli auklise kuue ja hakkab minema. Aga ega sellegipärast eit veel vagaseks jää.

„Et sa enam oma jalga siia ei too: reostad terve me toa ära, poetad oma satikaid siia ja

sinna, ajad lapsed täis, kaelad teistel aga siis punased, nagu nôgestega üle kôrvetatud! Mine katsu, kes sind sedasi hoiab, kui meie! Küll kängud kuski aia ääres, las' tuleb aga talv".

Kui palju eide sônades tôtt on, môni seda teab; siiski ei vôi salata, et vanamees ennast ühtepuhku liigutab ja kehitab, kui ta kuhugi istuma jääb.

Kaaside juurest välja tulles on ta esimene töö Laia eide juure minna ja paluda, et see talle luba annaks oma laudalakka magama pugeda; ja seda lubab Laia eit ikka. Mees seisab tihti vastu, üteldes, et mistarvis nemad teda oma juures peavad hoidma, ega ta môni sugulane ole, annab aga siiski eidele varsti järele, ja nônda saab vanamees loodetud luba. Päevad otsa elab ta esiti väljas ja ei näitagi ennast. Pärastpoole muutub ta tubaseks inimeseks ja julgeb viimaks ühte ja teist küsima hakata. Siit ei aeta teda harilikult mitte kurjaga ära, vaid antakse ainult nôu Kaasi juure minna, kui vihatuju seal juba täitsa mööda. Vanamees môistab, mispärast see sünnib: lihtsalt, tal pole ju siin ruumi. Üksainus väike kambrike, ja selles elavad peremees ja perenaine ning lapsed kuuekesi; kuueteistkümne-aastane tütar ja taga järel viis poega, kôige vanem nendest kaheteistkümne-aastane ja teised riburada mööda nooremad. Kôige noorem pole veel poolteise-aastanegi, ja juba kannab ema jällegi ühte rinna all.

Ônnis vanapoiss kuulab paar korda Laia eide rääkimise ära, kolmandal korral ohkab ta sügavasti, pomiseb midagi oma ette, vôtab oma kimpsad-kampsad kokku ja läheb jällegi Kaasi poole, kus ta eide käest esiti tublisti sôimata saab, mis ta vaikselt ära kuulab, ja kus talle viimaks ometi lubatakse elama asuda. Ja nii saadab ta oma ôndsaid päevi surma poole; tema siit ilmast lahkumist ei nuta kord keegi taga, selle

asemel vast rôômustab môni. Tööd viitsib ta vähe teha; aga teadmata on, kas see poolnälginud vanamees, kellel juba seitsekümmend aastat turjal, rohkem teha jaksabki. Ta käib môisa metsas palke koorimas vôi neid maha vôtmas, kui ta omale paarimehe juhtub saama; aga seda ei leia ta sest saadik enam kustki, kui teda siin nurgas rohkem tuntakse. Kôik hüüavad teda Taidi-Laidiks, ja kui kuski tema nime nimetatakse, siis on alati peaaegu üldine naer. Aga meie ônnis vanapoiss ei pane seda mikski, ta jääb endiseks tuntud Taidi-Laidiks. On ta tänini edasi saanud, siis loodab ta ka samuti oma elupäevad lôpetada. Kahjuks kipub aga viimasel ajal tihti tema keha näpistama nälg, mis selle peale vaatamata, et ta üksi kannatab, siiski kaunis kibe on. Läbi saab ometi. Taidi-Laidi ei muretse oma tuleviku eest, ôigem, ta ei arvagi omal tulevikku olevat. „Ajab üks uksest välja, eks teine vôta jälle vastu", sônab ta vahel.

Nagu Lai ja tema eit viie-päeva-koha peremees ja perenaine on, teised aga neid moonakateks sôimavad, nôndasama on lugu ka Kaasiga ja tema eidega. Vanad inimesed ise ei pane sôimamist suurt tähele, küll aga noored, iseäranis Laia Juuli, kes juba kuusteiskümmend aastat vana. Kui heameelega tahaks ta, et kôik teda peretütreks hüüaksid. Päris vingus näoga ja mossis mokkadega kuulab ta sôna — moonakatütar. Juuli ei ole vanemate esimene laps; tal on veel peale väikeste vendade kaks vanemat venda, kes Tallinnas tööl käivad. Ainult suveks tööajaks tulevad nad koju ja panevad, nônda öelda, terve maja oma ees värisema. Tänavu suvel aga ei lubanud vanem vend enam koju tullagi, noorem üksi tahtis veel oma vanematele seda au teha. Kôige oma laste hulga peale vaatamata elavad

Laia eit ja taat eneste vahel väga hästi, harva tulevad väikesed nägelemised ette. Aga see pole ju ime, see pole rääkimise väärtki. Hoopis teistsugune on lugu Kaasi perekonnas. Neil on ainult kaks last: üks tütar, teine poeg, esimene kuueaastane, teine nelja-aastane. Vana Kaas oli lesk ja tema praegune teinepool, õnnis vanapiiga, ammu juba neljakümne sees, kui nad paari astusid. Kaasi esimene naine oli järelandlik, vaikne ja heitis sõnalausumata oma mehe tahtmise alla, kui see ka oma hullustustega vahel liig kaugele läks; selle tagajärg oli, et nad ilusti läbi said. Tema praegune naine Tiina aga, kes senikaua õndsas vanapiiga-põlves kõik oli harjunud oma armsate soovide järel talitama, ei taha kuski mehe meelevalla alla heita, mingis asjas temale järele anda. Tema ei kingi õpetaja sõnadele, mis see laulatusel mehe meelevallast ütles, mingit tähtsust, aga võib ka olla, et ta need juba esimesel abielupäeval ära unustas, või et ta neid altari ees tähelegi ei pannud. Vana Kaas, kes esimese naise üle oli harjunud käskima, püüdis sedasama ka oma praeguse Tiinaga teha, kuid varsti sai ta aru, et see nii kerge ei ole: Tiina ei vandunud temale alla — ei sõnades ega rammus. Ükskõik, kuidas vanamees peale hakkas, aga eit oli igatahes enese eest väljas Ka karvupidi kiskumises ja rusikatega võmmimises ei olnud ta oma armsast mehest nõrgem. Viimasel ajal läheb nende riid harva käsitsi-sõjani. nad üksnes sõimavad teineteist ja seda tublimini, mida rohkem pealtkuulajaid. Iseäranis on vanamees viimase lahendusviisi poolt. Muidu elavad nad Laia perekonnaga võrreldes jõukalt, kuigi vanamees viimasel ajal kaunis hooletu on. Mõisapäevad teeb ta ikka vanamoodi, aga oma töö jätab ta sootuks sorakile: vakamaad ja tündrimaad kündmata, äestamata, viljad maha

tegemata. Ta arvab sellega nimelt Tiinat kiusata. Aga ka siin astub Tiina oma eest välja ja näitab vanamehele, et ka nônda ta hammas ei hakka: ta künnab ja äestab pôllud ise ja teeb ise viljad maha (mis siinpool väga uudis polegi). See täidab veel rohkem vana Kaasi südant, aga ta trööstib ennast sellega, et tal nüüd palju kergem orjus on. Ta pole enam millegagi rahul: naine, môisakubjas, valitseja, parun, kes nôuab et teomees tema ees palja peaga seisaks, teised moonakad, ka ta ise — kôik on talle vastumeelt; ta himu on kôigest täis ja ära tahaks ta siit metsanurgast.

„Saagu mis tahes, aga tänavu olgu viimane suvi siin olla", oli Kaas oma eide Tiinale kevadel ütelnud. Laia eit ja taat aga sônasid selle asemel alati: „Saagu kuidas saab, eks me ikka ela!" ja ei môelnud iialgi môisast ära minna.

*

Laia vanamees on môisas. Lapsed tômbavad ôues, hele kisa kostab kambri. Ehk miks ei peaks nad kisama ja kilkama, kui ilm on nii ilus? Kui hea on jooksta vôi murul aeleda! Palavus ei tee ju ka liiga, sest seljas pole kellelgi peale määrdinud särgi midagi. Ja seegi näib mônel liig lühike olevat — vist on riidest tegemise ajal puudus olnud. Aga vôib ka olla, et särgikandja särgi elueal niipalju on kasvanud, et see lühikeseks on jäänud. Sellest pole aga viga. Mônel teisel on ta selle eest hästi pikk, ulatub maani, käed kipuvad käistesse kaduma: eht vaimuliku mehe mantel. Ka Kaasi lapsed on Laia omade hulgas — seltsis on segasem — kuna nad hirmul eneste ümber vahivad, pool areldi jooksevad ja kilkavad. Neil on selleks pôhjust küllalt. Nad teavad, et alles môni päev sellest ära on, kus emad riidlesid, teavad ka, et nende ema süda

alles Laia eide peale täis on, ja niisugusel korral ei tohi nemad iialgi Laia laste hulka minna, ehk seal küll nii hea on: neid on ju palju.

„Juhku ja Kata!“ kostab Tiina vihane hääl. „Mis te sinna otsite nuusima, nagu mujal poleks ruumi? „Nir..rakad! Ma tahan teid pehmeks parkida, kas te kuulete vôi mitte? Kui ma vôtan selle väätsa siit, ma ôhutan teid üles, n'a et te kolm päeva taga järel mäletate... “

Ema sôimab ja ähvardab veel paljugi, lapsed ei pane aga tähelegi, lähevad siiski teiste juurest ära. Kuid natukese aja pärast on nad jällegi tagasi. Juhku ja Kata tunnevad oma ema väga hästi. Nad teavad, kuidas ta neid parkida, ômmelda, jalust maha lüüa, surnuks virutada lubab, teavad aga veel paremini, et neil ähvardustel vähematki tagajärge ei ole: sôimab mis sôimab, ähvardab ta nii palju kui tahes, siiski ei puutu ta neid sôrmeotsagagi. Ehk kuidas peakski vôima seda oma kalli Juhku ja Kataga teha? Kui lapsed mône aasta veel kasvavad, siis sôimavad nad kindlasti oma eite — emaks nimetavad nad teda harva — niisama ilusasti vastu, nagu see neidki sôimab.

Laia Viiu on kambris sängis ôlgedel pikali. Kammer on must, tahmane. Kärbsed pirisevad kui mesilasepere ja tüütavad vahetpidamata haiget. Oleks nemad veel üksinda! Aga ei. Ka ôlgede sees on midagi ja seinapragude kohta ei vôi kindel olla, et need tühjad on. Kus on tôesti Jumala ônnistus, seal on ta igast küljest: on lapsi palju, kuhu peaksid siis lutikad ja kirbud jääma, kes pôranda laudade vahel ja seinapragudes nii ime-armsasti oskavad sigineda. Iga kord, kui haige ennast liigutab vôi kohendab, krägiseb säng, nagu tahaks ta öelda: ä'ä tee, et lasen pôrandale kôhuli. Aga vale. Ta naljatab muidu,

ta ei lase iialgi kôhuli, kuigi ta jalgadel tuigub. Säng peab oma kallist, ammu tuntud eidest lugu. Eit on juba mitu korda temas sama haiguse pärast vaevlenud ja säng on igakord ähvardavalt krägisenud, aga ikka seisab ta vana moodi. Säng teab väga hästi, mitu korda eit teda kambrist välja on viinud, teda puhastanud, keeva veega üle valanud, mispeale tal nii hea oli, et ta krägisemise natukeseks ajaks peaaegu unustas.

Laste hele rôômukisa kostab läbi lahtise akna haige kätte. Ta ajab käsipôsikile, vaatab akna poole ja hüüab nôrga häälega:

„Kusti!"

Aga hüütav ei kuule kange rôômukisa pärast. Ema hüüab veel mitu korda, enne kui Kusti kambri tuleb.

„Mis sa tahad?" küsib see.

„Mine, kutsu Kaasi eit siia; ütle, et mul hädasti tarvis on".

„Ei mina julge — lööb mu jalust maha", vastab Kusti. Ja tal on ôigus, sest Kaasi eit, kes oma lapsi nii hellitab, annab Laia omadele kohe esimese asjaga, mis talle kätte juhtub, kui need tema ukse alla julgevad minna.

„Mine ikka, mine! Hüüa eemalt, ta ehk tuleb".

Kusti läheb. Kui ta ema sônad Tiinale on ära rääkinud, ei, alles kui ta neid räägib, hakkab see:

„Mis sa jälle seal ôrised, kas kôht tühi? Tule, tule siia mu ukse alla, ma tahan sulle näidata!"

„Ei, me eit kutsub sind oma juure!" hôiskab Kusti.

„Kas on juba peenike peos, aga viimati olid küll head kihvad. Eks ta lôhverdagu nüüd, mis ta minust tahab. Küll ta, nirak, vôib nüüd viunuda, siis teab, et sônnik raha maksab. Ütle

talle, et ma kuni surmani oma jalga üle tema uksepaku ei tôsta. Pöörlegu ta vôi karja-aias sigade ees virtsa-augus, aga minul pole temaga asja".

Nii läks ta oma tuppa.

„Ta ei tule, sôimab aga", räägib Kusti ja püüab Tiina sônu korrata.

Viiu langeb asemel nôrgalt tagasi. Valud lähevad suuremaks. Aga mis teha! Ka Juulit ei ole kodus, ta on môisas. Aga mis aitaks seegi: ta on ju alles plika.

Natukese aja pärast tuleb Tiina siiski lahtise akna alla, mitte selleks, et haiguse järele küsida, ei, haigust teab ta väga hästi, see on ju nii loomulik asi.

Kui ta akna alla astub, käib nagu rôômuleek üle Viiu näo, ja ta ütleb:

„Tulid ometi, eks sa astu kambri . . . aeg on varsti käes".

„Sina, nirak, kutsud mind nüüd oma kambri, ennäe mul raiska, kelle juure ma pean minema. Eks sa laksuta nüüd oma lôugu! Ei tea, kes sind käseb ühtepuhku neid nôutada, saab näha, kuhu sa nad paned, löö rondiga otsa ja viska aia taha, surevad muidugi nälga. Paras, paras sulle, nôuta aga rohkem neid, see on veel vähe, kôik seinaääred pole veel nende kisa täis! Aga seda ma ütlen: kui üks oma kodarad minu ukse ette peaks tooma, löön ma ta silmapilk kaikaga jalust maha. Kas on magus nüüd, nirak, ä'ä siis teine kord sôima . . ."

„Hust, käi akna alt haukumast", rääkis Viiu vahele. „Ega ma sind purema pole kutsund, vôid aga sôita, nii hea kui oled, ehk muidu annan sulle mööda hambaid".

Tiina hakkab veel hullemini sôimama ja sajatama, läheb aga siiski minema.

Jälle on eit üksipäini. See pole ju ka nõnda ime, ta on ennegi niisugused asjad üksi toime saatnud ja on ammugi sellele otsusele tulnud, et selle tühja vea pärast ei maksa teistel oma päivi raisata . . .

Paari tunni pärast kostis kambrist noore ilmakodaniku — orja kisa, keda ema kussutamisega püüdis vaigistada. Hädakisaga tuli ta ilma, vaevlemise ja vandumisega elab ta oma eluaja ära ja sureb ükskord, kuna omaksed teda järelegi ei nuta.

„Jällegi poeg", sõnas ema nagu hirmul. „Jää aga vait, küll sa jõuad pärastki karjuda: mõisa teenistus ootab!" Ja ta pani pojale rinna suhu.

Vaheajal oli Aadu karjast koju tulnud, tulemaal vett soendanud ja kambri vanni tassinud, kus Viiu ise oma kallist pojukest pesi. Nüüd lüpsis ta ka lehmad ära. Ta tahtis neile kartulist rohtugi kitkuma minna, nagu ta seda iga lõuna oli teinud, aga jõud ei lubanud. Ta heitis asemele, lehmad jäid oma seatud palukesest ilma. Viiu oli sellepärast iseenese peale pisut pahane, aga teha polnud midagi. Kuni õhtuni jäi ta sängi, siis oli ta jällegi jalul: oli ju tarvis kausid, lusikad ja piimapütid puhtaks pesta, töölistele supp valmis keeta. Ka lapsed virisesid: „Ema, anna süüa!" Aga mis neile anda? Viimasel leival oli juba kasu pealt ära lõigatud ja uue juurt polnud veel pandud, aga ega vana või enne ära lõpetada, kui uus käes pole. Homme ja tunahomme peab vanamehele ja Juulile veel sellest leivast saama moonakott juure panna. Viiu tahtis juba täna leivajuure ära panna, aga mis sa teed, ei saanud! Nii siis, lapsed, oodake, kuni tangusupp valmis saab ja haput piima peale pannakse, küllap siis võite oma kõhud täis helpida. Ja nad ootavad, peavad ootama, kuigi üks või teine vingus näo teeb ja sõnu „tahaks süüa!" kordab.

Ka Viiu enesega on halb lugu. Keha on nôrk, tahaks midagi paremat ja rammusamat toitu, aga kust vôtta, mis süüa? Viimane liha pandi juba paari nädala eest patta ja nüüd peab ootama, kuni uudseni, kuni sügiseni. Vôid, seda pole olemaski ja ega saagi vist tänavu olema. Üks lehm oli kevadel haige, selle piim on sellest ajast ära, kuna koort peal pole ollagi. Teine on aher, ka see annab vähe ja nüüd kange palavaga, kus piim ära kuppab, ei ole ka sellel koort peal. Ehk kuigi paari nädala sees natuke koort jôutakse korjata, siis ei saa sellest vôid: piim on ära nôiutud, nagu Viiu ise arvab. Nii siis ei jää muud toiduks üle kui silk, leib ja veesegane piim. Aga Viiu ei taha seda praegu. Ka tunneb ta, et ta niisuguse toiduga oma poega imetada ei jaksa. Rinnad on tühjad, anda pole midagi, aga parata pole ka midagi, seda teab Viiu selgesti. Nii siis, saagu mis saab, ta teeb oma toimetust edasi. Supipada on tulel, lapsed istuvad neljakesi ümber, panevad tuld alla ja ootavad pikisilmi isa ja Juuli kojutulekut, sest siis pannakse supp kohe lauale. Täna juuretulnud vend magab kambris sängis vana kasuka sees. Järelvaatajat pole talle tarvis, ema kuuleb ise muidugi silmapilk läbi lahtise akna, kui ta häält teeb. Ja Viiul on teravad kôrvad seda häält kuulma, vôib olla sellepärast, et tal see väike magaja juba nii mitmes on.

Lehmadele tahab ta nende osa kätte anda, millest nad lôunaajal ilma jäid. Ta läheb kartulisse rohtu otsima, ehk küll väsimus, päris nôrgestus, tervet keha piinab. „Eks öösel puhka“, môtleb ta: „ôhtu on ju ligi“. Siiski kaob jôud, ta istub vaoharjale maha ja laseb käed rammetult rohu-käputäiega rüppe langeda. Nônda istub ta natuke aega liikumata. Siis tôuseb ta jällegi üles ja kisub rohtu edasi.

Kui Juuli ja isa koju tulevad, jooksevad lapsed neile karjas üksteise vôidu vastu ja karjuvad nagu salaja, tähendusrikkalt, siiski nii kôvasti, et seda kahe-kolmekümne sammu peale vôib kuulda: „Meie eidel on titt!“

„Tasa!“ vastatakse neile: „mis te, pimedad, karjute!“

Isa ja tütar lähevad tasahiljukesi kambri ja vaatavad väikest puhkajat. Siis ruttab Juuli välja, kuna vanamees hämarlises toas poja ette seisma jääb, teda norus peaga vaatab, tükk aega tema juures môttes seisab. Kui ta ümber pöörab, pühib ta silmi. Ega ta ometi ei nutnud? Kas ta poja pärast siis kurvastama peaks? Need olid ehk rôômupisarad? Mine tea, mis nad olid. Väsinud vanamees räägib niisugustel kordadel vähe, ta ei oskagi rääkida.

Tasakesti astub ta kambrist välja, läheb toa otsa, jääb aia ääres seisma ja vaatab eite, kes tuikudes, siiski kärmesti ja kärmesti rohtu katkub. Siin ei tule vanamehele enam pisaraid silma, vôib olla sellepärast, et ta ôues on, kus teda teised näha vôivad. Ta ronib otsekohe üle aia ja läheb oma teisepoole juure, et rohtu aidata ära tuua.

„Ei sa taha puhata sugugi, juba oled aga platsis“, räägib ta eidele. „Ma ei arvanudki, et nii ruttu juba. Mis ta on — jällegi poeg?“

„Jah, jällegi sinu abi, et Juulil pole ôde ühti“, vastab eit ja vaatab vanamehe peale, kes häbelikult silmad maha lööb, nagu oleks ta mône kuritöö ära teinud.

Täna ôhtul on Laia peres kôik nii vagased, nagu kardaksid nad midagi. Peaaegu sônagi ei räägita tervel söögi-ajal. Ka lapsed vaikivad, ainult supi rupsimine lusikatest, selle allaneelamine ja suude matsumised on kuulda. Peale söögi ei

lähe isa harjunud viisi järele mitte kohe sängi, vaid istub akna alla pingile. Ta näib midagi mõtlevat, mida aga, sellest ei või videvikus keegi aru saada. Aga ka valges oleks võimata sellelt päevast kõrvetatud, kurnatud ja väsinud näolt midagi üles lugeda; muretseb või on ta rõõmus, see teeb peaaegu üks välja. Kui kõik nõnda vagaselt nagu mõttes seisid, kuuldus läbi seina korraga Kaasi Tiina käre hääl.

„Sina, nir... rak, ka veel siin! Käi välja, ehk muidu tõmman sulle n'a et su kondid kobisevad. Sinust närust ei saa ka enam lahti, nagu mõni heategija, poeb kös, kös tuppa, küll ma sind ehitan. Mine Laiale, seal võid mädaneda, täna tuli sinna üks pääsukene veel juure, prääksuge seal üheskoos".

„Tiina ajab Taidi-Laidit välja", ütles Juuli tasa.

„Mis sa sest vanast inimesest tahad, ega ta sul ees ole, las' ta istub", kostis läbi seina mehe hääl.

„Hakka sina ka veel urisema; sa tahaks kõik vallavaesed oma juure korjata.... Niisuguseid rojusid pole mulle tarvis, sa oled muidugi juba..."

„Noh, ega sulle tohi sõnagi lausuda, siis tuleb kümme vastu. Kas ma sulle paha pärast seda rääkisin, ja sa hakkad kohe mõnama, tohoo peletis!"

„Sinu tarkust ma ei tarvitse, ma tean isegi, mis ma teen. Temasugused laiskvorstid peksan ma alati uksest välja..."

„Sinul pole siin midagi peksta, mina olen alles peremees. Vanamees, ä'ä kuulagi, pane asjad maha, ära mine kuhugi".

Taidi-Laidi jääb seisatama, mitte selleks, et siia jääda, oh ei. Ta teab väga hästi, et mis Tiina on ütelnud, see peab ka olema, kas või tükk küljest: ta seisatab ainult selleks, et pererahva juttu kuulata.

„Ei sa saagi veel minema!“ karjub Tiina. „Ma võtan kaelkoogud, küll ma näen, kas siis on jalad all või mitte“.

Vanamees läheb uksest välja.

„Eks sa katsu nüüd seda vanainimest puutuda, aga ma tahan sulle näidata, kas sul tuleb meelmõistus pähe või mitte“.

„Kiis, kiis, kus mul ka näitaja! võite oma vanamehega mõlemad tulla, nagu ma õige kardan. Kas habe juba täiskasvanud?“

„Eks su oma juuksed ole asjad küll! Nagu kassisaba, vaata tõmman sellegi veel ära“.

Sõimates võttis vana Kaas enese riidest lahti ja heitis sängi, kuhu ka eit sõimates talle järele kobis. Vanamees pööras selja väljapoole — ta magas taga ääres — ja tõmbas enese kõverasse, nii et eidele vähe ruumi jäi.

„Kas sa märkad ilusti magama heita, aja sirgeks ennast!“ kärgib eit. Vanamees ei tee asjagi. Eit ootab natuke aega, siis läheb ta vanamehe kõrvale, pöörab selja tema poole ja püüab teda tahapoole suruda, aga ta ei jõua. Nüüd hakkab ta küünarnukiga vanamehele selga laduma.

„Eks ole kurat väljas, ei lase magada ka“, kirub vanamees ja hakkab vastu andma. Mõlemad tõmbuvad kõverasse ja püüavad teineteist kokku vajutada.

„Ennäe nirakat, ei lase magama heita“, kiristab eit ja annab vanamehele kõigest jõust küünarnukiga. See aga on siiski kõvem; ka on ta taga ääres, kus sein toeks, ja nõnda pugib ta eide viimaks põrandale.

„Mine kus kurat, aga sängi ma sind enam ei lase. Poe lakka, mine külapoissa taga ajama, ega sa seda ametit veel ära pole unustanud“.

„Nirrak, röövel! Esimese naise tapsid sa ära, nüüd tahad minuga sedasama teha, küll ma sulle näitan!“

Ja eit võtab seina äärest kõik, mis talle kätte juhtub, ja loobib vihatujus asemele, et vanameest tabada. Müts käib mütsu peale, üks sängi alla, teine vastu seina, aga vanamees jääb ikka ilma. Siin on pastlad, saapad, kaljakapp, paar puulusikat, ka tool. Eide süda saab veel rohkem täis, miks ükski asi pihta ei lähe, ja hakkab nutma, mitte valu pärast, vaid sellepärast, et ta lahingu kaotanud. Vanamees parastab teda, noomib ja pilkab. Viimaks võtab Tiina mehe pika halli kuue, laotab selle keelust hoolimata seina ääre põrandale ja heidab magama. Ka taat vajub unehõlma.

Teiselpool seina on juba ammu kõik vait. Ainult vahel häälitseb keegi tasakesti: „Poo ä'ä, poo ä'ä!“ Aga ka sedagi ei ole kuigi kauaks. Surmlik vaikus valitseb peagi terves majas, kuid ainult inimestest, sest kilgid lasevad seda tublimini laulu, saevad krägiseva poognaga.

*

Kaasi rahva viimasel suurel lahingul oli oma hea tagajärg: Tiina käis Viiu juures katsikul, titeputru viimas, ehk ta küll päev enne seda vandus, et ta oma jalga üle selle läve ei tõsta. Ta poleks tõesti seda vist niipea teinud, kui ta vanamehega riieldes lahingut poleks kaotanud. Ta tahtis meest sõimata ja vanduda, aga kelle vastu? Hakka selle pärast külasse minema, parem on ju Viiuga ära leppida; ehk õigust ütelda, leppimist polnud tarviski, oli vaja ainult Viiu juure minna ja temaga lahkelt rääkima hakata. Aga see on juba liig, sest see tähendab jällegi, et sa alla vannud. Kuid viha mehe vastu ei annud järele. Tiina läks poodi, mis paarsada sammu eemal, tõi mannajahu, keetis putru, küpsetas veel kolm, neli tükki liha, mis ta viimase seakintsu küljest

lôikas, ja läks Viiu poole, nagu poleks nende vahel iialgi midagi olnud. Katsikult tagasi tulles oli ta süda enam kui pool kergem. Ka mehe peale polnud ta enam nii vihane. Ta môtles jälle hakata temale leivakottigi valmis panema, kuna ta seda paar hommikut ei teinud.

Laial oodatakse täna Jürit — linnas teenijatest nooremat poega — koju. Viiu väriseb Jüri peale môteldes. Mis ütleb ta? Juba endise venna sündimisel, kes nüüd käia tätsab ja teistega ôues kaasa kriiskab, sôimas ja haugutas ta ema. Aga mis saab veel nüüd? Aga ka siin môtleb Viiu, et tulgu mis tuleb, mis ta siis ikka teeb.

„Jüri tuli alles ôhtu eeli. Juba ôueväravas kisendasid väikesed vennad talle vastu: „Meie eidel on titt!“ Teretamisega polnud kellelgi asja. Jüri kulm kukkus kohe kortsu.

„Tere, juba oledki kodus, me ei môistnud veel arvatagi, et nii ruttu. Said ehk mônega küüti..?“ rääkis Juuli ônnelikult, vennale ôues vastu minnes. Ta ei saanud oma sônu lôpetada, kui Jüri, ilma et ta tervist oleks vastu vôtnud vôi ôele kätt annud, ütles:

„Mis kuradi tere? Jälle üks juures! Ma ei môista, mis te nendega tegema hakkate, kellel neid tarvis on..?“

„Jüri, helde aeg küll, ära hakka jälle, nagu teisel korral... eit ja taat on muidugi mures ja hirmul“.

„Need on hirmul küll ja šepitsevad aga teisi juure. Vanadel inimestel pole ka aru märkigi peas. Et nad ise oma lollusest ükskord aru ei saa“.

Nônda sôimates astus ta kambri, kus Viiu pôlatud poega imetas ja oma saatust ootas.

„Jälle sul üks vääks juures“, rääkis Jüri emale. „Mis sa ütlesid mulle teine kord? Et Juljus viimane on, aga mis see siis nüüd on? Vôib olla, tüdruk ehk veel koguni?“

„Ei ole, poeg on“, sônas Viiu, ilma et ta oma silmi oleks üles tôstnud.

„Oleks ta tüdruk olnud, siis oleks ma ta küll jalgupidi vastu seina virutanud! Ei tea, mis pagan sa nende nirakatega teed! Et sul ükskord himu otsa ei saa, surevad sul nälga kätte ära; paljad nagu harakad“.

„Heldene aeg, ega ma siis üksi seal süüdlane ole“, rääkis Viiu.

„Üksi süüdlane ole... Vanamees on niisamasugune tola, nagu môni maksaks nende pealt...“

Viiu hakkas nutma.

„Nüüd nuta ja hulu, nagu see nad su'lt vähemaks vôtab. Surm ei taha ju ka neid. Ei tea, mis ta niisuguste nälgind kiiskadega teeb, muud kui las' virisevad. Pärast vannuvad muidugi kôik teid selle eest, et te neid olete nôutanud. Hale meel ei ole teil ka neid näha! Parem vôivad nad sündimata olla, kui sedasi vingerdada, palja-jalu ja paljareisi jooksta ja härra ees mütsata seista. Ma ei taha sellepärast koju tullagi: viletsus vahib sulle igast nurgast vastu. Süda saab täis, iseennast ei taha näha...“

Poeg sôimas ja haugutas, ema nuttis ja ôôtsutas pôlatud venda pôlvedel. Ja siis tuli vaikus. Keset palet kortsudes seisatasid eidel viimased pisarad, nagu ootaksid nad teisi järele Silmad läikisid kustuval helgil. Jüri tôusis toolilt, tômbas sügavalt hinge tagasi, pistis käe tasku, vôttis kahe kopika eest saia välja ja andis emale, sônades:

„Säh linna saia ometi, ega sul haiguse ajalgi midagi paremat olnud kui kala, leib. Oleks ma seda teadnud, ma oleks midagi toonud, aga ma ei vôinud ju aimatagi; môtlesin, vanad inimesed, ega enam ole“. Jüri oli varsti oma vana ema poeg, pôlatud venna vend. Vihatuju oli mööda. Ema hingas kergemalt, vaatas rôômsalt oma poju-

kest. Siis tôstis ta pilgu Jüri poole, püüdis nagu naeratada, ja juba hiilgasid pisarad jällegi ta auku vajunud silmades. Ta tahtis midagi pojale vastata, aga ei saanud — huuled liikusid ainult. Saia vôttis ta vastu ja hoidis käes.

„Eks sa hakka sööma... Aga ega sa raatsi, annad muidugi poiste kätte", rääkis Jüri. Ta seisis ema ees ja vaatas väikest venda, kes rinda suus hoidis. „Mul on taskus nende jaoks kompvekka, söö aga sa sai pealegi ära", pööras ta veel kord ema poole. Ta teadis aga selgesti, et sundimised asjata on: vähemalt poole saia annab Viiu ikkagi lastele. Jüri teab seda ise oma käest: ka tema oli kord väike, kallis pojuke.

Isale ei tee Jüri etteheiteid, kui see töölt koju tuleb. Ta kardab, häbeneb, vôib olla tunneb etteheidete asjatust. Isa on sônavaene, nagu rahutu, kui lapsukene kägisema hakkab.

Kui suuremad ôhtul lakka ronivad, jääb isa mudilastega tuppa — istub norus peaga aseme äärel, kus ees kôige väiksem kiigus puhkab. Natukese aja pärast kostab norisemine: vanamees on magama uinunud.

Magage magusasti, isa ja pojad, puhkamist läheb vaja, kuid millal ärkate teie? Hommikul. Aga millal on see hommik? Siis kui öö mööda on läinud, kui päike särades tôuseb. Aga ilm on ehk pilves, mets on ees, suur, paks, pime mets, päike ei paista teile? Noh, eks siis tôuse valge hakul. Ja, ja, valge hakul, kui ka päikest veel kuski näha ei ole...

Viiu ei saa veel aega magama minna, ta peab enne Tiinaga nädalasündmused läbi arutama, nagu see laupäeviti nende pôline viis rahuaegadel on.

„Te Jüri tuli täna koju... Mis ta ka ütles, et sul jälle pisike on?"

„Oh, Jumaluke, kartsin esiteks, et tuleb ikka kallale; säh, ütles ju, et ta oleks jalgupidi vastu seina virutand, kui tütar oleks olnd, ônn et poiss on. Noh eks tal ole ôigus ka, vôi ma'gi seda tagasi a'an, aga mis sinna parata. Ma olin üsna mureta, kui mul Juljus ära oli, et ega enam karta ole; käevaataja ütles mulle, et Juljus pidi viimane olema. Aga eks see ole Jumala tahtmine, annab ja vôtab. Kui Hans ja Tiiu ära surid, nutsin ma ja môtlesin: surge aga pealegi, saate vaevast lahti, taeva Isa juure, temal leiba küll, kurja pole te ka veel teind. Ehk kus nad seda kurja pidid tegema. Tiiu oli pisike, kôhnake, käed ja jalad imenääpsukesed. Ma olin ise sel ajal haige, süüa polnd ka midagi, nagu nüüd, rinnad olid tühjad, muud kui viriseb ja nutab teine, aga mis sa teed! Anna see tühi nahk teisele suhu, tirib, tirib, ja jälle laseb lahti ning nutab haledasti. Ta oligi imelik laps, teist siukest pole mul olnd, nuttis päris vana inimese moodi. Ma hakkasin kohe vaatama, et saab näha, mis ta'st saab — näe, ära suri . . .“

„Eks ta ole nende lastega see tegu; mul on praegu kaks tükki teisi, siiski tüütavad ära, viruta teisi vahel. Sestsamast kahju omal ja hale meel. Ei tea, mis sa rumalatest peksad. Rikastel, neil on teine asi . . . aga vaata, ega neil polegi neid palju, meil veel rohkem. Näe, môisas on paljalt neli tükki, kas tema ka poleks jôudnud neid toita ja katta?“

„Jah, näe, vôtavad teised ammed koju ja kôik, ehk kuidas neile paraku süüa antakse! Mul on paergu . . . no mis sa annad talle? Môtlesin, et kui lehmadest rohkem piima saaks, hakkaks seda talle andma, aga neist pole midagi saada. Jüri tuli ka koju, nüüd hakkavad kolmekesi tööl käima — hoia aga viimane piimatilk nende jaoks, ega nad vee leivaga rahul taha olla“.

„Aga mis muud, kui ta vähegi märkama hakkab, peab talle ühte ja teist asja hakkama peosse toppima. Näe, Juljusega oli, niipea kui juba tugede najal istuma hakkas, lutsutas teine leivakoorukest ehk lihatükki pealegi, silmad aga liimendasid peas, kärbsed kippusid kallale — neil on ju kohe hais ninas“.

„Mis neid nüüd rääkida, ä'ä söövad südame seest. Mul on, kipuvad nirakad sahvri kohe väevõimuga, ei tohi ust paotadagi. Ehk kas välja lähevad, ä'ä sa mõtle, eks katsu ajada! Võtsin täna, peksin teisi käterätikuga. Nad kurjad loomad, muud kui laudite vahele, piima- ja koorepüttidesse. Kõik asjad rikuvad ära, n'a et ei julge midagi sissegi panna. Mis tarvis niisugused nirud on ilma peale loodud, kellel neid tarvis?“

„Või need kärbsed üksinda on, va lutikad ja kirbud, need veel hullemad. Seda pagan mõistab, kust neid nii palju tuleb. Loobi küll iga hommiku vett tublisti põrandale ja kribi kõva luuakontsuga kõik põranda lauavahed läbi, aga ei kedagi, kõik kohad teisi täis, muud kui hüppavad üks helps, helps, ega paigal märka seista. Lutikanirakad on veel seda hullemad, pimedad ei lase lapsi öösel magada — karjuma ajavad. Kuumuta küll keeva veega, aga mis nad sellest kuulavad, nad on sügaval krohvi vahel. Vaata öösel, tulevalgel, kui siis on väljas, nuusivad aga. Poisid küll põletavad teisi vahel tulega ja torgivad tikkudega seina vahelt välja, aga kes neid kõiki jõuab ära hukata“.

„Kuidas Jüri ka nendega läbi saab? Ega linnas neid ole?“

„Ääh, ei ole nüüd... Mineval aastal ükskord rääkis, ma nüüd pole saand küsida, et neil seal niisamuti teisi“.

„Sooh, vôi linnas ka neid, ei ma seda môelnud. Vaata pimedaid, kus nad ei roni. Ei ta hakka ka naist vôtma, vana mees teine juba. Nüüd ei salli, et sul neid on, las vôtab ise naise, eks saa näha, mis laulu ta siis laulab, kus tema nad omal paneb? Ega sa ometi neid metsa vôi visata".

„Ei tema luba naist vôttagi, tôotab vanakspoisiks jääda. Ütles ju viimati teine, et kurat vôtku naisevôtmine ja lastekasvatamine".

„Ääh, va Taidi-Laidi on siin, no mis ta sest kasu on saand, et ta naist pole vôtnud, ega lapsi kasvatand? Näljas ja alasti teine, pole kuski kohta ega ulualust. Oleks naine, küllap siis oleks ikka toanurk ja oma leivakannikas".

„Jah, eks see temagi elu ole vilets küll, ega ta kiita ei ole. Vahel on, ei ta saa päeval otsal einet hamba alla. Tuleb aga ôhtul teine, istub ja vahib, ega julge küsida ka, nagu häbi oleks, muud kui anna aga jälle tükk leiba teisele, ei lähe ju muidu magama. Ka paljaid külmi, magedaid kartulid sööb teine, kui aga kätte annad. Kuidas ta tänab, vôtab mütsi peast ära! See on tal nôelutud ja tarnitud, paik paiga peal, oma nahka pole ollagi. Ma olen teisele ikka ütelnud, et mis ta sest mütsist peast ä'ä vôtab, ega ma mõni saks ole . . ."

„Eks ma naernud, et va Taidi-Laidi teeb niisamuti kui sead: ootab ja ootab ning kögiseb, ei lähe magama, enne kui suutäie kätte saab!"

„Jah, mis see inimegi targem on, ühte moodi tahab igaüks süüa saada. Näe, va koerakutsikaski ehk kanapojad — ei lähe ukse alt ära, kui sa neile midagi ei anna".

„Eks ta ole, igaühele aga anna, igaühe eest muretse, aga kes meile annab, meie eest muretseb?"

„Mis seda nüüd rääkida, muud kui ängelda, kuni kaks kätt rinna peale saad, eks siis ole aega puhata küll“.

„Tôsi ta on... näe, meiegi môtlesime homme heinad koju tuua, muid päevi ei taha raisata. Saab paar väikest kegu teisi, toome enne kirikuaega hommiku vara ära. Vanamees muidugi magab juba, keda mulgi muud on. Eks sinagi taha puhata. Kas haigus on juba möödas?“

„Ääh, möödas.... kes ta mööda ajas! Enne surma pole loota. Ära harjund, ei pane tähelegi. Ega ta siis ka nônda hull ole, et sugugi elada ei vôi. Ma saan öösel magadagi. Magamajäämisega on kôige halvem; ôhtul on alati pahem, kirbud jooksevad ka veel. Niipea kui aga silmad kord kinni lähvad, ei siis tea enam kellestki. Eila öösel magasin nii raskesti, et ei kuulnudki, kui poiss karjuma hakkas. Alles siis, kui vanamees ütles: „eit, kas sa ei kuulegi ôige vôi?“ — ärkasin üles. Mul pole seda iialgi juhtund...“

„Jah, see on hull, et seda ikka kuuleb, kui tema liigutab. Ma tean, kui mul Kata pisike oli, siis — niipea kui liigutas — kraps olin üleval. Nüüd jälle ei kuule müristamistki, varasta vôi asemelt ära, ei tea ôhkagi“.

Tiina oli naerul, kui ta viimaseid sônu rääkis. Ka Viiu tundis kergitust, kui nad lahkusid.

Öö oli pehme ja vaikne; ainuski puuleht ei liikunud ka kôrgemate puude latvades. Rohutirtsud lôid hulgana laulu, ajuti peatades, nagu kuulaksid nad, mis teised teevad. Taga metsas huikas öökull, keda soristes näis osatavat. Kustki kostis koera haukumine, siis kauge püssipauk, mis metsa kohama pani. Köstri aias laksutas ööpik. Keegi aga ei pannud seda tähele. Igaüks oli oma lauluga ametis, ja kes vaikis, see magas. Otsekohe üle välja paistis môis oma pargiga, mis hirmutavalt mustas.

*

„Jüri! Jüri ae!“ hüüdis Viiu redelit mööda laka-otsale ronides. „Eks su uni saa juba otsa? tahame sööma hakata, Juuli lubas kiriku minna, kutsub sind ühes... Ei sa kuulegi? Olid jälle öösel kodust ära vôi? Mis sa jooksed mööda küla ringi, löövad sind vigaseks nagu Mäo Andrese . . . Tôuse nüüd üles: teised ootavad, tahavad sööma hakata; ma pidin täna mustikile minema . . .“

„Anna pühapäeva hommikulgi ometi rahu, argipäevadel nääksud muidugi juba enne päikesetôusu. Hakake sööma, kui tahate, ega mina teid keela, ega see toit minu luku taga ole . . .“

Ta pööras teise külje ja ei teinud ülestôusmisega asjagi.

„Ju siis ikka öösel kodust ära olid, mis uni sul muidu on: kell juba üheksa . . .“

„Jää ôige ükskord rahule . . . Olin ma kodus vôi ei olnud, mis see sinusse puutub. Sa vaata plika ja laste järele, mina tean isegi, mis ma teen“.

Ema jäi nende sônade peale natukeseks vait ja ütles siis:

„Kas sa ei tule siis maha? Eks sa tule söö kôht täis ja maga siis edasi, vôi minagi sind keelan, kui sa väsind oled . . .“

Ema ootas jälle. Jüri näis môtlevat, mis teha, kas ülesse magama jääda, vôi alla sööma minna. Viimane vôttis lôpuks vôimuse.

„Noh, üks ta puhas“, vastas Jüri ja tôusis istukile: „Mis sest magamisestki tuleb! Maga n'a et silmad paistetand peas, vôi uni sellepärast ikka otsa saab, seda hullem veel“.

„Ole siis kärmas; silmapesu-vesi on ôues kapas, seebitükk muru peal maas; ma lähen

panen toidu lauale", rääkis õnnelik ema, et poeg viimaks ometi sööma tuleb, ja läks mööda redelipulke alla.

Ilm oli selge ja palav, ainustki pilvekest polnud tervel taevalaotusel näha. Kerge tuul kohises metsas. Sealsamas kuuldi ka kukke kanadega juttu ajavat. Muidugi sõimas ta seda suurt põuda ja palavust, sest kanade nokad, ka kukel enesel, seisid päeva otsa laiali, ehk nad küll kõige paksemate kuusepõõsaste all losakile maas olles varju ja vilu otsisid. Niisamuti oli palavus seapõrsastele liig; sellepärast ootasid nad seda silmapilku, kus emale toit künasse valati, et kärmesti hulgana sinna sisse püherdama minna. Aga see tegu oli emise arvates liig, ja ta loopis oma kallid mudilased üksteise järele kõik üle molli-ääre välja.

Palavuse peale vaatamata tahtis Laia Juuli siiski kiriku minna ja kutsus ka Jürit ühes. See tõrkus esiti vastu, läks aga pärast ometi. Viiu ja Tiina tõttasid mustikile. Taidi-Laidi oli juba hommiku kella seitsme ajal kodust ära läinud. Koju jäid lapsed ja peremehed.

„Kusti, vaata sa laste järele, me tuleme varsti tagasi", rääkis Viiu kodust ära minnes. Vanamehele ütles ta:

„Sa oled siis niikaua kodus, vaata, et nad lapsi kana ette ei lase, see on poegade juures nüüd nii tige mis hirmus, nokib lastel silmad peast välja. Näe, Juljusele lõi paar korda nokaga tunaeila pähe, suured augud kohe taga, oled päris kimbus teisega. Muidu kardab, aga nüüd nagu pöörane, vaata jookseb su omagi kallale . . ." Viimased sõnad rääkis ta Tiina poole, ja nii läksid nad kahekesi õuest välja. Väike poiss, kellele nimi Aleksander oli pandud — nüüd muidugi alles pisi Sassi — magas õues kiigus, kuna teised ümberringi ketast lõid. Laia vanamees oli murul kõhuli.

Natukene enne eitesid läksid Jüri ja Juuli ära. Nad jäid täna kiriku hiljaks. Aga see polnud ju ime, sest kui kirik käe-jala juures on, juhtub niisugune äpardus hôlpsasti. Inimene on hooletu: ikka aega küll, aega küll, pea s' ma lähen see môni samm maad, ja nônda viivitad, kuni oledki hiljaks jäänud. Kui ôde ja vend kiriku astusid — siiski mitte üheskoos, sest see oleks moodi vastu olnud, vaid teine teisest uksest — oli köster juba oma kohal.

Rahvas laulis, aga väsinult. Ka Jüri tundis väsimust palavuse pärast, millest ta kiriku kivimüüride vahel lahti lootis saada, aga ta eksis sest rahvast oli täna, köstri püha peale vaatamata, kaunis palju, mispärast ennegi soe kirik peagi raske, lämbunud ôhuga täitus. Jüri istus pingile ja hakkas oma kôrval oleva vanamehe raamatust laulma. Rammestavalt ja uinutavalt môjus istumine. Jüri laskis enese kössi vajuda — nônda oli mônus ja hea; ta püüdis jutlust kuulata, aga see kôlas, vist palavuse môjul, nii ühetooniline ja môjuta. Jüri vahtis päranisilmil, kuid silmad hakkasid raskeks kiskuma; ka naistepoolele pilgu heitmine ei aidanud. Korraga tôstis ta oma pea nôksti üles — ta oli tukkuma jäänud — ja vahtis hirmul enese ümber. Nüüd pani ta tähele, et ka mitmel teisel sama häda käes oli. Tema kôrval nohises rahulikult vanamees, pea rinnal ripakil. „Noh, mis temal vaenlasel on, ka magab, kes teda öösel taga a'as", môtles Jüri ja jäi vagaselt istuma. Varsti leidis ta enese jälle magamast. Nüüd tôusis ta püsti, et nônda saatanavôrgust lahti saada, ja hakkas kirikusolijaid silmitsema. Igalt poolt paistsid tuttavad näod, tuttavad ja unised näod, rinnale vajunud pead. Ka norinat oli kuulda. Tukkujaid oli niihästi meeste kui naiste hulgas. Isegi noored

neiud paljaste peadega, ja mis kôige hullem, kiriku-vöörmünder otse tema silma all, köstri kantsli juures, oli samas viletsuses, mispärast Jürigi püsti tôusis. Mitmed läksid kirikust välja; vist arvasid nad parem ôues juttu ajada kui kirikus magada. See oli kôik nii tuttav, nagu inimeste näodki: kôik oma valla asi. Oma kirik, armuline härra ise on ta üles ehitanud; siin vôib ju ihu seni väsimusest puhata, kui jutlustaja hingetoitu jagab. Jüri tundis varsti, et ka püsti seismine midagi ei aita. Ta sônas: „Kuradi uni", ja läks kirikust välja.

Väljas aga kulus aeg lôbusasti, „kuradi und" polnud enam kuski...

*

Kui Laia Juuli kirikust koju tuli, jooksid lapsed talle teele vastu ja karjusid hirmunud nägudega:

„Juuli ae, Juuli, Juljuse silm peast ära, nägu kôik verine, kana nokkis puruks, taat lööb nüüd kana maha..."

„Mis see on? Mis on Juljusel viga?" küsis Juuli.

„Noh, silm verine, peast väljas, va kana oma poegadega tegi..."

„Mis te valetate, kana siis, kuidas see kana seda tegi".

„Tegi jah, tule vaata!"

Juuli läks ôue. Terve maja rahvas oli koos. Läbisegi kostis nutmine, vandumine, hädaldamine ja sôimamine. Päike paistis endist viisi selgelt ja palavasti, päris kôrvetavalt. Viiu istus murul ja hoidis Juljust süles, kellel parem silm verine oli; ka pale peal oli tal paar punast armi. Üle kôhnade palgete käisid punased jooned, mis vere jooksmise kohta asusid.

„Oh minu heldene aeg!" hüüdis Juuli hirmunult, kui ta oma venna verist nägu nägi.

„Ei tohi jalga kodust välja viia, siis on Jumal teab missugune õnnetus kaelas", rääkis Viiu pisarsilmil. „Need poisid on ka... ja ma just kinnitan enne, kui väravast välja lähen: vaadake, et te last kanade ette ei jäta!... Et ta sõge loom ka ise ei märgand ära jooksta..."

„Ah, tema nüüd too-vanka, kuhu tema ka jookseb? Läheb ju kana poegi vaatama, kükitab maha, vana on aga kui hagijas kallal, suled kaelal püsti", rääkis Tiina.

„Kus sina siis, vanamees, olid?" pööras Viiu mehe poole: „Sa lubasid ju kodus olla, ei kedagi; nii on see meeste asi ikka".

„Säh, meeste asja... Ma olin ju kodus, viskasin murule natuke pikali, jäid kõik teised minu ümber siia mängima, kana polnd kuski näha. Mu silmad läksid natuke kinni... ühe korraga tõuseb kisa, poiss karjub kui võllas. Mina kargan maast üles, pea palavaga segane, silmad pool kinni, ei saa esiti aru, kus pool kisa on, hüüan poissa, näen kana lapse kallal, see pikali maas, aga kas kurivaim kallalt ära läheb, muud kui koksib edasi... Natukese aja pärast tulevad poisid kuusikust välja..."

„Sa oled ise niisamasugune kui need poisidki. Mis häda sul magama oli jääda?! Öö otsa lõõskasid, aga või sinu himu iialgi täis saab; kus sa aga natuke seisatama jääd, seal on norin taga!"

Mis, kurat, siis niisugust kana-nirakat pidada! Ma peksan ta kõige poegadega maha, loobin kõik üle aia kuusikusse, küll ta siis teab, et teinekord enam, nirrak, lapse kallale ei lähe..." Vanamees tõusis maast üles, võttis malaka ja läks kanu maha vihtuma.

„Anna, anna, saadanatele, niisugused nirrakad! Viruta, tõmma vanale, kas veel siis lapse kallale läheb!" karjus Kaasi vanamees.

„Mis sa neist nüüd tahad, tola-vasikas, mis see maha nottimine veel aitab, ega see lapsele silma pähe pane! Vaata, kas ta kuulab nüüd, vôta viimaks malakas, anna sulle omale mööda koibi! Nüüd on sul jalad all, kus nad sul esteks olid?..“ Viiu läks sôimates vanamehe poole, kes kanu paksude kuuskede all taga ajas.

„Näe, eks ta vaenlane olegi juba ühe poja maha löönud“, hüüdis Viiu, surnud kanapoega nähes: „Juba suur vänts, Haapsalus maksavad teised kallist raha“.

„Anna kiviga, vôta hea suur!“ hüüdis vana Kaas ôuest, istukile tôustes.

„Sulle omale kiviga lôugade vahele! Ka üks heake veel! Ega need sinu kanad ole, kopsi omal neid niipalju kui tahad, siin vôid oma nina vöö vahele pista!“ hüüdis Viiu talle vastu.

„Sina pea oma lôuad jah kinni, mis sinul asja on“, ütles ka Tiina oma mehele.

„Ega ma sinuga pole rääkind, sa vôid oma hambad küll minust rahul pidada“, vastas see eidele.

Kôik läksid surnud kanapoega vaatama, ainult vana Kaas ei viitsinud üles tôusta.

„Näidake mulle ka!“ hüüdis ta teiste poole, nagu poleks ta enne iialgi surnud kanapoega näinud; ometi oli ta ise nii mitugi neist viljast välja ajades maha nottinud.

„Nirrakad, jälle jätate te lapse üksipäinis“, karjus Viiu, kui Juljus, kelle ta ise murule oli jätnud, nutma hakkas. „Sina, Juuli, ka niisamuti, ise suur nagu hobune, siiski pole arukihugi peas, jooksed lapse juurest ära. Noh, mis te näete siin? Surnd kanapoeg, nagu enne poleks seda näind. Lapsel on teine silm veel peas, see tarvis ka veel lasta välja konkida, siis on ta ôige korras, tubli asjamees...“ Juuli läks vôttis lapse sülle. Sel silmapilgul kostis aga kambrist teine kisa.

„Nir... rakad!“ vandus Viiu, kuna vesised silmad vihatules välkusid. „Ega sa neist rahu saa, ei ööl ega päeval, üks kisa ühtepuhku, n'a et löö nad maha just kohe. Mis nirrakatest peaks nii palju ilma loodama... Sina ka siin“, pööras ta vanamehe poole, kellel alles kivi käes oli.

„Niisuguste sugu maa pealt tarvis ära kaotada“, siunas Laia vanamees murule, Kaasi juure astudes. „Tema, saadana silmamuna, lapse kallale — kes sind söödab ja su eest hoolitseb! Küllap tuleb paras aeg, ma tahan katsuda, kas jääb sirukile või mitte“.

Tuli vana Taidi-Laidi.

„Ma kuulsin juba ammugi kisa, olin metsavilus pikali, tulin viimaks vaatama, mis teil siin on“.

„Vaata, mis on — poiss ühe silmaga, va kananirak“, vastas Laia vanamees.

„Vaata ôelat, näe ligundit! Kôik pead sa ilmas ka ära nägema. Vana isa-ani lohmib küll lapse läbi, siniseks peksab kohe, ja ega tema hull karda sind ennastki. Vôi kana? Noh, tal ju pojad, igaühel oma kallis“.

Jüri tuli ôueväravast sisse.

„Mis sel poisi silmal on? Nägu ka puru?“ küsis ta, venna verist silma nähes.

Talle räägiti lugu ära. Ka Viiu tuli väikese lapsega ôue.

„Nôutage aga neid veel juure, see on alles liig vähe, kanu on ka rohkem tarvis, üks ei jôua nii hästi...“ rääkis Jüri, kui ta kôik ära oli kuulanud. „See on ime, et teil môni sigade roaks pole saanud, elajad mônda pole ära tallanud. Tulistel sütel pole ka ükski kôrvenud ega keeva vee sisse uppunud, seda on tarvis kôik läbi katsuda. Vaat, siis on üks käteta, teine jaluta, kolmas pime — täis valla kerjuste pataljon!..“

„Kus mul ninatark!“ vastas vana Lai. „Ei sa märka oma lôugu pidada — oma vanemate kallal haukumas! Vaata, et sa ise linnas sigade ette ei lähe. Küllap lähed otseti kuhugi ôlle vaati...“

„Jah, niikaua sündisid vanemad küll, kui nina alles tatine peas oli, püksata kelkasid, aga nüüd, kus ise jaksad püksid jalga tômmata, nüüd tarvis sôimama ja mônama hakata. Hoidku neid noori ka!“ rääkis vana Kaas.

„Las sa vôtad ise ükskord naise, eks saa näha, kuhu sa omal siis paned, mis siidi ja sammeti sees sa nad hoiad. Paned klaaspurki vist. Pole su elupäevad veel mööda, vôid veel sada imet ära näha. Pole sead ja lapsed veel ilmast kadund“, rääkis Tiina.

Jüri jäi vagaseks. Kolme vastu ei julgenud ta midagi ütelda. Peaasi oli aga isa. Ehk ta küll esimese hooga ka tema ees kôik välja purskas, mis meele tuli, siiski jäi ta kohe vait, kui see talle vastu ütles.

„Vaata rumalat, tema läheb lapse kallale“, hakkas Taidi-Laidi. „No mis sa sest lapsest tahad, mis ta sulle kurja on teind? Lapse kallale jooksed siis, tohoo peletis! Ma magan vahel päevad otsa kuuse pôôsa all — kui sul himu nokkida on, nokkind siis minu silmad välja, nad on mul juba muidugi kustund, ei seleta enam midagi — peksnud mul vôi môlemad välja; kauaks minu elu on, kellel mind tarvis — aga lapsel siis... ta on ju alles noor. Näh, olid terased silmad teisel peas, ma ütlesin alati, et kasvab tuline poiss teisest, andke aga aega... aga nüüd tema hull peksab silmad peast välja. Ja ikka kohe silmad. No, kes talle seda ütles, et silm seal oli? Küll tal selleks môistus on!..“

„Kus need suured poisid siis olid?“ küsis Jüri.

„Nemad nüüd märkavad midagi, eks nad olnud metsas, kus mujal...“ vastas Viiu.

„Ei märka...“ hüüdis Laia vanamees: „vemmalt neile, küll siis meel pähe tuleb...“

„Jah, plikadega mööda pôôsaaluseid oskavad küll ümber jooksta ja piherdada, aga lapse järele ei oska vaadata. Meil niisamasugune teine — kelkab aga teistega ringi...“ rääkis Tiina.

„Muidugi poisid pole karistust näind, teevad, mis tahavad, ükski ei ütle sôna“, tähendas Jüri.

„Miks ei öelda... Ma prassisin teistega alles eilagi, aga vôi siis kuulavad“, rääkis Viiu. „Vômmi ka teisi vahel, ei tea mis see aitab, muud kui naeravad. Kusti oli eila, tahtsin teisele anda, kus seda nüüd, jookseb üle aia metsa, naerab ja hirvitab, lôuad ka veel peas, kuula aga, mis sealt tuleb... vaata, et kividega loopima ei hakka“.

„Vaata nirrakat, vôi tema jookseb metsa..“ rääkis Laia vanamees. „Kus ta nüüd on oma koibadega, aga ma tahan talle näidata. Vôi tema saadana pärast pidi teine ühe silmaga jääma. Kustas! tule siia! Silmapilk lase püksid maha, vôi metsa jooksmas...“ Ta läks poisi poole. See pistis plehku. Vanamees järele. Aia peal pidi isa poja peaaegu kätte saama... ei saanud aga siiski.

„Nir...rak, kas sa kuuled“, karjus ta ise. „Haugu veel teine kord emale vastu ja hirvita. Küll ma sind ehitan, mis!“ Poiss hakkas karjuma ja putkas metsa.

„Las sa tuled ükskord metsast välja, kui kôht tühjaks läheb, küll sa siis saad mu käest, vinnutan kimbu pajusid ära. Ä'ä sa môtle, ei ma sulle kingi. Annan sulle, n'a et sa niisamuti kui kanapoeg risakile maas oled. Kas hakkab su süda siis painduma, kas kukuvad lôuad kinni?“

„No mis sa hirmutad sest lapsest, teine ei julge viimaks enam metsast välja tullagi, ei tea kuhu läheb“, rääkis Viiu.

„Katsu nüüd asja, las läheb, saab näha, kuhu ta siis ôige läheb. Mingu kui himu on, üks leivaraiskaja vähem, kas veel vähe teisi, hea kui mônest lahti saad..."

„Ä'ä haugu, ole parem vait", ütles Viiu.

„Eks mina haugu alati, sina üksipäinis räägid. Ega tohi last karistada ka, siis on kohe kisa lahti, oled nagu ei tea mis kuriteo ära teinud. Ä'ä siis teine kord hädalda, et poiss ei kuula, et metsa jookseb".

„No ega ta sul peksmisega targaks saa", ütles Tiina.

„Sina pea oma kihvad rahu, vahi oma nirakate järele", vastas talle Laia vanamees.

„Mis loomad sul nad siis on, kui mul nirakad on. Sa ise oled hea nirakas. Nälgind olete te kôik, nagu kiriku rotid, kevadel pole enam koera jahugi kotisopis. Teist sôimamas, nir...rak!" Tiina tôusis püsti: „Küll te kängute kôik siia nälga ära, nagu putukad külmetand puukoore vahel Mina lähen sügisel siit minema, elan kui paradiisis. Poleks ma teid ühtepuhku siin aidand, Jumal teab kas teid olekski enam elus..."

„Oh kus mul ôige aitaja... Kôtt! Käi mu ôue pealt haukumast", ütles Lai.

„Aga sina tee, et kanad mu uksepaku alt läind on, ehk muidu näitan, mis asi on", vastas Tiina ja läks minema.

„Poisid, minge ajage kanad ära", käskis Laia vanamees; aga poissa polnud kuski.

„Ah las nad olla, mis nad seal kurja teevad, katsu asja nüüd: tema karjumist ehk kedagi", rääkis Kaasi vanamees.

„Vanamees, tule sealt ära!" hüüdis Tiina.

„Kusti! Kusti ae! Tule, mine aja kanad ära, siis ei tee ma sulle midagi".

Kusti oli lipsti üle aia ôues.

„Mis selle silmaga teha? Ega ta sedasi ikka või jääda, peab tohtri juure minema“, rääkis Jüri Juljust vaadates.

„Oh, tohtri juure siis!?“ hüüdis Viiu hirmunult. „Ei seda küll või. On need tohtrid mõned inimesed! Näe Kukemäe Rein käis oma Kustiga: ütles, et oleks tema seda teadnud, et nad lapsele nii hirmsat valu teevad, ei tema poleks läind. Ehk kus siis selle raha ots. Säh, käis seal, maksis tohtrile kuuskümmend kopikat, rohud maksnud mõni poolteist rubla, ja ei tea mis sealt ära sai! Või nemadki jumalad on, et uue silma pähe panevad“.

„Ei see küll lähe, juhtub, et hakkab mädanema, vaat siis“, rääkis Jüri: „siis võib kas elu võtta. Ega see silm mõni nalja-asi ole“.

„Ääh, tühi elu nüüd võtab“, püüdis vana Kaas naeratada, kes ikka alles küljeli oli.

„Mõisa preili annab ka rohtusid ja tunneb haigusi, eks või tema juure minna. Ammu's see oli, kui Männiku eidel kange seest-valu oli: läks sinna, ei tea, mis ta talle andis, aga näe, valu oli kohe mööda, nagu peoga ära“, seletas Viiu.

„Ega saksad rumalad ole, need teavad kõik“, kiitis Taidi-Laidi. „Parem muidugi saksa juure minna, tema ei võta ka midagi, annab ja teeb kõik niisama... Miks nemad ei tea... nemad teavad küll .. Seesama tühi silm, ei tea mis neil selle juures nüüd on — annab rohtu ja ongi terve“.

Nad rääkisid, seletasid ja sõimasid. Viimaks mindi poisiga mõisa preili palvele. Armuline preili andis esiti nõu tohtri juure minna. Kui aga Viiu kangesti palus, et preili ise rohtu peale paneks, siis täitis ta viimaks eide palvet. Rõõmsa südamega tuli Viiu mõisast koju, nagu oleks asjad kõige paremas korras. Ka ei võtnud preili

selle eest midagi, käskis veel näitama tulla ja ütles ainult, et mõisa kolm päeva teha on, rohud olevat väga kallid.

*

Laia ja Kaasi õue peal on kõik vana viisi: kõrvetav päike helesinises taevas, mängivad lapsed, kes nii rõõmsasti kilkavad, kana oma poegadega, keda Juljus nüüd ühe silmaga näeb, sest teine on tal ikka alles kinni seotud, ja vana Taidi-Laidi, kelle Viiu koju laste juure jättis, kui ta ise rukist lõikama läks. Lapsed nutavad ja naeravad läbisegi, sest suurem teeb väiksemale ikka niipalju halba, et see virisema peab, kuna tugevam ise siis naerab ja osatab. Taidi-Laidi peab nõrgemaid tugevamate ülekohtu vastu kaitsma. Ikka on tal pea rinnale vajunud, olgu ta murul istumas, puid saagimas või lõhkumas, söögilaua ääres, mida tal ei olegi, või kirikuteel. Praegu on ta mütsi peast ära võtnud ja vaatleb seda, kuna kerge tuuleõhk tema hallide juustega mängib. Näib, nagu ei mängikski tuul nendega, vaid nemad ise tantsivad lustilikult päiksepaistel, mida nad nii imeharva näevad, sest Taidi-Laidi ei lahku oma vanast, sügavast mütsilotist, mis tal kõrvuni ulatub, öösel heinahunnikuski, kartes, et juuksed samblaid ja puru täis lähevad. Vanamehe silmad on auku vajunud, suu ei jaksa kinni seista, kaelasooned tulevad nööritükkidena nähtavale, kui pead ühele või teisele poole pööratakse. Vana kuuenadi alt paistab võidunud särk, mille rinnad paelaga kinni seotud. Takusest triibulisest riidest pükstel on nööpide asemel puupöör ees. Jalad on paljad, mustad ja katkised; pahema jala põhja all on mädavull, mis vanamehe sunnib kanna peal käima ja lonkama. Kui Taidi-Laidi oma mütsi saab küllalt vahtinud, paneb ta selle jällegi pähe ning

hakkab mädavulli hellalt sügama, mis siis nii magusasti kiheleb. Lapsed karjuvad aga oma soodu edasi, üksteist kiusates ja parastades.

„Kuule, poiss, mis sa jälle seal teed!“ hüüab Taidi-Laidi Kustile, kes Kaasi poisi jalust kinni hoiab ja teda nônda muru mööda ümber veab, kuna teine kui vôllas karjub: „Kas sa lased ta olla, mis sa tahad temast, ega ta su peale ei tule“.

Kusti aga ei kuula, naerab ja tômbab teise viimaks tagaspidi kukerpalli. Nüüd veab ta teda kôhu peal edasi. Särk tuleb piinataval kaenlaauku kokku, ja nii sôidab ta paljal kôhul, mida orgid kriimustavad. Teised lapsed vaatavad pealt ja naeravad, ainult vaevatava ôde hakkab venna pärast nutma.

„Oh sa saadana hing, näe mis ta teisega teeb“, hüüab Taidi-Laidi maast üles tôustes, keppi vôttes ja poiste poole tôtates. Ta tahab Kustit lüüa, kuid see laseb enne teise jalast lahti ja jookseb ära. Lapsed hakkavad veel rohkem naerma.

„Kas sa näe timukat, vask-ussi, ä'ä tapab teise, kôht kôik kriimal! Tule sa veel siia, küll ma näitan sulle!“ siunab Taidi-Laidi. Kusti naerab ja jääb eemale seisma.

„Kas said suutäie? Oli magus ka?“ pilkab ta vanameest: „Lööpadi, lööpadi, küüts, küüts, küll sul nüüd jalad all on, mind taga ajamas, aga muidu, kui siis oietab ja aietab, ei saa paigastki ära. Kust sa nüüd need head koivad vôtsid, nagu vasikas, kui eit teise tallist lahti laseb“.

„Haugu sa ise seal veel, küll sa mul pihku juhtud, ei ma sind niipea unusta“.

„Sa, vanamees, ole ôige vait, ä'ä pobise, küll sa saad ise minu käest. Tee parem oma püksid terveks, et sealt midagi paistma ei hakka, ä'ä minu kallal ôrise, nirak“.

Vanamees tôstis keppi, nagu tahaks ta uuesti karistama minna, jäi aga siis môtlema ja istus viimaks murule. Ta hakkas jalga vaatama, kus pôhja all mäda-vulli jooksmisega katki oli teinud.

„Vaata sindert, tema pärast lôhu oma jalg ära, nüüd hakkavad orgid torkima, ei vôi enam sugugi käia, muud kui seo aga kinni. Aga ei tea, kus hull neid nartse ühtepuhku tômmata; kuue voodert pole enam ollagi, ainult piha peal veel lapike“, rääkis vanamees.

„Paras, paras, kes käseb teist taga ajada, ega ma sind puutund“, rääkis Kusti, kes juba ôige ligi oli tulnud.

„Jah, lase sind teine ära tappa, ega teil siis ühelgi aru peas ei ole“.

„Eks see tapa ta küll. Ma olen ennegi teda vedanud, eks ta vôiks ära surra“, rääkis Kusti, kes vanamehe juure maha kükitas ja tema jalga vaatama hakkas. Ka teised lapsed kogusid Taidi-Laidi ümber.

„Kus sa ta katki tegid?“ küsis Kusti.

„Äh, metsas, käi paljajalu, vôi neid orka ja kända siis vähe on“, vastas vanamees.

„Eks sa pane jalad kinni, mis sa paljajalu käid“.

„Näeh, ma panen ju ikka ka, aga nüüd, juba paar nädalat tagasi, kaotasin nartsud-pastlad ära. Ega tood sündindki enam jalga panna, olid muidu asjaks kaenla all kanda. Panin teised puntras kännu otsa, aga ei leia enam üles. Käisin täna hommikugi vaatamas, aga mis ei, see ei — pole kuski, ei juhtu peale. Vôi ehk on loomad koguni ära söönd“.

„Me va Päits tahab küll kangesti nahka“, ütles Kusti.

„Meie Kriimik ka, tema ehk pistiski nad parikasse“, rääkis Kaasi Juhku vesiste silmadega.

„Millas tema neid sôi, see on ikka meie Päitsu töö, sôi teine taadi karvanahka pastladki ära, tuliuued olid, mis neid vanu siis veel rääkida, neist ei saanud tal hakatagi; Aadul pistis leivakoti pintslisse“, seletas Kusti.

„Me Kriimikul oli eila nahatükk suus, eks see olnudki vist sinu teine pastal“, rääkis Kaasi Juhku, kes tingimata näidata tahtis, et nende Kriimik Taidi-Laidi pastlad ära on söönud. Aga ka Kusti ei annud järele, tema püüdis seda au endi Päitsule vôita.

„See siis nüüd tema pastal, tal kadusid ju kahe nädala eest juba ära“, rääkis ta.

„Noh, siis oli see tema pastal, mis ühe korra ammugi, kui kevadel loomad välja lasti, tal suus oli, näris teine aga, ei söönd, suu jooksis ila, ma nägin seda küll, ilma paelteta oli“.

„Kas sul olid pastlad ilma paelteta?“ küsis Kusti vanamehe käest.

„Ei olnud, mul olid ikka paelad taga, olid ju teised nartsudega ühes puntras kôik, panin kännu otsa“.

„Nojah, temal olid ju paeltega; näed, teie Kriimik pole ikka neid söönd“, seletas Kusti kindlalt ja rôômsalt, et ometi vôit kord nende Päitsu poole hakkab kalduma.

„Aga ta ehk sôi paelad enne takka ära“, rääkis Juhku, kes muidugi sellega ei vôinud leppida, et Kriimik pastlaid pole söönud.

„Jäeh, paelad enne ära!“ osatas Kusti. „Ega ta inime ole, et ta enne oskab paelad takka ära süüa. Me Päitsul oli hiljuti üks suus, paelad aga ripendasid. Aadu jooksis järele, vôttis paeltest kinni ja tahtis teisel suust ära tômmata, paelad tulid katki, aga tema lahti ei lase, muud kui lätsib ja näsib edasi. Aadul on need paelad alles, eks sa tunned oma pastlapaelu küll, siis saame kohe näha, kel ôigus on“.

„Mina seda küll ei usu, et teie Päits nad ära sôi", rääkis Juhku. „Ehk kui ta pastlad ära sôi, aga kus ta nartsud pani?"

„Sôi ka ära", vastas Kusti.

„Jäeh, siis nartsud ka; ei söönd ühtigi, sa valetad".

„No las tuleb Aadu ôhtul koju, ma tahan neid paelu sulle näidata, kui sa ei usu", lubas Kusti.

„Üks ta puhas, näita", kiitis Juhku: „Aga kui paelu ei ole, siis on meie Kriimik nad ära söönd".

„Olgu peale, las aga Aadu tuleb koju".

Nii jäid nad teineteisega rahule. Kôike seda vaidlemist kuulasid teised lapsed hoolega ja tôsiste nägudega pealt, nagu seisaks selles, kas Päits vôi Kriimik pastlad ära sôi, terve nende tulevik.

Sel ajal, kui lapsed Taidi-Laidi seltsis ôues nutsid, naersid ja vaidlesid, olid vanad rukkiväljal. Igalühel oli teatud tükk lôigata ja sellepärast tôtati just oma pärast. Ei olnud seda vaatamist, kas kubjas ligidal vôi kaugel, peaasi, kusmaal vakamaa äär on. Päike pôletab armuheitmata. Kerge tuul kohiseb metsas, aga väljale inimeste ligi ta ei pääse; ta nagu ei viitsiks metsast lahkuda, jääb sinna peatama, puhkama. Mesilased sumisevad lôikajate nina ees, nagu tahaksid ka nemad oma töö lôpetada. Tuleval suvel on siin lokkav punase peaga ristikhein, siis tulevad mesilased uuesti. Aga need on, vôib olla, uued mesilased. Jah, uued mesilased, uus suvi, uued lilled.

Selle peale vaatamata, et rahvas tööga tôttab, käib kubjas siiski mööda välja. Ka valitseja on siin, môlemad selleks, et töö headuse ja puhtuse järele vaadata. Môisa poolt tuleb ka parun ise. Ta on alles noor, arvata kakskümmend kolm, neli aastat vana, valget verd, väikese kusvuga, aga rahva sônade järele „üks kange mees".

Kubjas võtab juba siis mütsi peast ära, kui parunihärra alles eemal kaugel on, ja ei pane teda tervel sel ajal pähe, kus armuline härra väljal uidab. Ka rukkilõikajate seas on mehi, kes paruni lähekorras paljapeaga seisavad — palavuse pärast, nagu hallid taadid ise tähendavad. Aga päike kõrvetab nende paljaid lagipäid veel hullemini. Selle eest aga räägib armuline parunihärra ühe või teise paljaspeaga paar sõna, kuna ta teistest vait olles mööda läheb. Ka on ju noored inimesed nii rumalad, nad ei oskagi saksaga rääkida.

Hoopis teist moodi, kui rukkilõikajatel, läheb töö kesakündjate käes: mõis on töödega nõnda maha jäänud, et ta alles rukkilõikuse ajal kesa künnab. Palavaga on hea künda, parmud on härgadel hästi kallal, ja sellepärast käivad nad kärmemini. Ka mitmed kohapidajad, vanad, kombelikud ja eeskujulikud taadid, teevad mõisale järele. „Mõis künnab hilja ja saab leiba, eks me siis ei saa, või saks rumal on, näe tal on iga aasta parem rukis kui meil", räägivad nad. Rukkilõikajad vaatavad, kui kaugel vakamaa äär, kündjad — kui kaugel kubjas; rukkilõikajad ootavad vakamaa lõppu, kündjad söömavahe lõppu. Ka neil on jao-töö, kuid see on ammu teatud, sada korda küntud. Moonamees teab selgesti, missuguse venimisega ta oma jao õhtuks välja saab. Ja enne õhtut teda ära lõpetada, tähendab, mõisavalitsusele kaevata, et tööd vähe on. Aga see oleks, meeste arvates, kõige suurem lollus. Pikkamisi venivad härjad, kuna kündja hoolega sahka hoiab, et see parajasti vao alt lahti murraks, ja hüüab ise: „Punu! Mustu! Näeh, mis sa nüüd vahid; kas sa jätad oma kõõpimist! Vaole, nirrak, kus sa käid!" Needsamad hüüded kostavad igalt poolt.

„Ei see lõuna jõua ka tulla", rääkis Kaas, kui ta ringiga Laiast mööda läks: „Ä'ä tüütab juba,

härjad ka väsind. Tarvis kubja käest ôige küsida, mis kell on".

„Jah, saaks natukeseks ajakski vilusse. Aga kuule, kell hüüabki, lähme! Tprrr...! Natuke oleks nagu vara. Ega ometi mets pôle, siis on kurat väljas, mine seda kustutama, ei anta söögitundigi. Künname edasi!"

Nad andsid härgadele piitsa.

„Härjad lahti ja môisa, mets pôleb!" hüüdis kolmas kündja Laiale.

„Las kôrveda, mis häda sinul sellest on", vastas Lai.

„Kubjas käskis kohe, silmapilk... Tprrr..."

„Ega siis aita, peab minema", vastas Lai. „Tänane söögitund on mokas. Vôiks see mets kôik maha pôleda". Ta hakkas pikkamisi härgi ikkest vabastama ja siunas ühtesoodu. Korraga olid kôik asjad halvasti. Ka härjad ei seisnud nii, nagu tema tahtis. Kui ta iket neil sarvist ära vôttis, näisid nad tigedad olevat, kurjasti tema peale vahtivat. Ta andis teisele rusikaga vastu nina.

„Nir...rak, kas sa kuulad, vôi minu peale pôrmitsema, küll ma näitan sulle!" sônas ta ise. Härg raputas pead.

„Kas sa seisad vagane, kel su sarvi tarvis näha on", rääkis ta ja andis härjale jällegi mööda pead. Nii sôimas ja tonkis ta härga, kuni ta viimaks isegi uskuma hakkas, et härg tôesti süüdlane on.

Pikkamisi ajasid kündjad härjad kopli ja hakkasid môisa minema. Kubja kiirustavad sundimised olid asjata. Igaühel oli isiklikke toimetusi nii palju, et môisaminemisega kuidagi hakkama ei saadud.

Lai ja Kaas läksid kodust läbi. Siin leidsid nad naised eest, kes rukkiväljalt koju lôunale olid tulnud, aga ka nendele oli käsk järele toodud.

„Lähme kärmesti, katsume et môisa saame“, kiirustas Laia eit oma vanameest, kui see veel kohmitses.

„Noh, mis tuli sul siis ôige taga on. Katsu mul asja nüüd, va môisa metsa puru, nagu oleks teisest puudu. Las tômbab teist natuke vähemaks, hakkab ehk siis meilegi valgust paistma; nüüd ela nagu kotis, ei sa näe päikesetôusu ega loojaminekut, vaata ainult, kuidas môis hommikul särab ja ôhtul punab“, vastas vanamees.

„Eks selle eest ole tormi ja tuisuga hea vagane ja soe, nagu suure Jumala selja taga“.

„Aga kes sind kodus laseb istuda, ega see môisa sulle armuleiba anna“.

Nônda arutades läksid nad môisa poole. Natuke maad nende järel tulid Kaas ja tema eit. Nende rääkimine muutus sônelemiseks ja riiuga jôudsid nad môisa. Vanamehel oli peaasi söögitund, mille ta metsapôlemise läbi kaotama pidi; Tiina hädaldas oma poolelijäänud vakamaa pärast. Môlemad arvasid oma kahju raskemaks, ja sealt riid tôusiski.

Tuli polnud metsas laiali läinud, ja mis peaasi, ta polnud suures metsas, nii et ôhtuks temast vôitu saadi. Kustutamise juures kôrvetas nii mônigi oma juuksed ja habemekarvad ära. Ka aukliseks pôlenud kuubesid, särka ja püksa oli näha, mis sakstele nalja tegi. Mône olid ônnetul kombel kuuest vôi vestist sootuks ilma jäänud. Sellepärast oli kojutulekul naiste hädaldamist ja meeste vandumist kuulda; saksad aga rôômustasid, et kôik nii ônnelikult oli lôppenud.

Kaas oli oma vesti seljatagusele ja särgile mitu auku sisse pôletanud. Tiina hakkas teda sellepärast haugutama ja sôimama Kaas omalt poolt luges Tiinale ette, kui palju ta ise asju katki teinud, millega vôrreldes särk ja vesti-seljatagune midagi ei ole.

Siit tôusis uus riid ja veel niisugune, et nad ühes laua peal söömagi ei hakanud. Tiina sôi alles siis, kui vanamees juba asemel norises.

*

Tiinal on täna palju toimetamist. Paljajalu plartsib ta ôues muda ja pori sees. Ta peseb, küürib, puhastab, korjab kôik asjad kokku, et midagi kaduma ei läheks. Ehk on neid asju siis vähe! Igal pool torkavad nad silma, vaata tuppa nurka vôi ôue aia ääre. Seal on kapad, kausid, lusikad, kulp, taldrikud, ämbrid, kaelkoogud, pajad, nende poolpôlenud kaaned, kangasteljed, käärpuud, vokk värtnatega, matt, külimit, sôel, rehad, vikatid, lähkrid, karbid, uus testament, mida keegi vist tervel aastal pole liigutanud j. p. m. Ka roguski nuustikud ja paar head liivakivi tahab Tiina siit kaasa viia, sest môni teab, kas neid uues kohas saada on.

„Môni paraku aeg teab, kuidas meil seal uue koha peal on; vanamees kiidab ikka küll, aga vôi siis tema juttu uskuda vôib. Kaugel ka, et läheks teist vaatama, ei saa muud kui mine puruvôôrasse kohta, nagu hundipesasse“, räägib Tiina Viiule.

„Oh, mis teil nüüd viga, kaks last, need juba ka suured, ega neil hoidjat tarvis ole, vôivad oma soodu kelgata, saate ise môlemad tööl käia...“

„See on küll, aga môni teab seda kohta. Ehk teda ka oma kohaga, ma keelasin teda küll, aga vôi tema siis kuulab. Vôttis mône niisukese, et sure nälga ä'ä teise juure, aga mis tal viga oleks kuski môisa teomeheks hakata. Ehk vôtnud siukene koht jällegi, nagu see siin on, mis mureta elu oleks olnd: tee oma päevad ära ja pole midagi. Kui tulebki leivast puudus, eks môisast ikka saa, kui mitte muidu, siis ometi tuleva aasta peale ette“.

„Eks ta ole küll. Ma olen ka ütelnd nende lastegagi, et kui muidu ei saa, lähen môisa, eks ta ikka siis meile natuke anna, ega ta neid lase nälga surra. Ehk kellele nad kasvavad, talle omale. Näe, ma ütlesin Jürilegi see kord, et vôta müts parunihärra ees maha, ega see môni kuritegu ole, aga ei, see kangus ikka sees. Noh, nüüd läks teine jällegi linna, aga Jumal teab, mis sealgi kaela tôstetakse".

„Äh, vôi pole neid linnalasi enne nähtud. Vanast peast tulevad teised oma valda, muud kui toida, anna magasiaidast vilja!"

„Jah, eks ta ole, kuidas kellelegi juhtub. Näe, va Taidi-Laidigi, eks ta ole kroonut teeninud ja môisa orjanud, aga nüüd pole arendajat kuski, vaatab aga, kes suutäie annaks".

„Ah, need mehenirakad, ega nendest siis iseaitajat saa. Ma olen omagi vanamehele öelnud, kui ta vahel minuga poriseb, — aga millal ta s'uga ei porise? — et sa oleks ammugi muda ja sônniku sisse ära uppund, kui mind sul poleks. Aga küll käskimas on, ühtepuhku, nagu ega ma ise midagi ei märka, tema ikka üksi. Küllap me siin ikka oleme eland, teiste inimeste silma all, aga môni teab, mis siis saab, kui me kahekesi jääme. Ei siis küll valget päeva näe. Ta on mind mitu korda ähvardand öösel ära tappa; ütleb aga, et vaat, kui annan sulle kirvega, küll siis tead. Ma olen talle öelnud, et eks sa anna, kui tahad, aga sinu lôugamist ma ikka kuulama ei hakka. Mistarvis mul omal nad pähe on loodud, kui ma neid pruukida ei oska".

„Te nüüd ikka elate ju paremini, kui esiotsa. Enne tuli ta kohe kallale, aga nüüd lôugab muidu".

„Kas ta nüüd ei tuleks, aga ei julge, kardab. Andsin talle ühekorra kaelkookudega, va koogu ots läks pähe; kaua aega seisis seal kohal sinine

muhk, ajas nahagi pealt ära. Ma pesin laupäeva õhtul teise pead, puutusin, hakkas aietama; ma küsin, et mis sul viga on. Tema ütleb, et eks näe, missugune muhk mul peas on, mis sa kaelkookudega lõid, ja muud ei öelnud midagi. Mul sai hale meel, pisarad tulid silma, et ma oma meest sedasi peksan, aga mis sa teed rojuga. Ta on ju niisugune kurivaim, et ega sa ühtegi asja tema tahtmise järele ei saa, ei aita muud, kui hakka vastu, kuula siis tema mõrinat ühtepuhku".

„Ei minu vanamees ütle mulle midagi, ehk kui ütlebki, ma kuulan sõnalausumata ära, ja sellega on kõik lõpetud. Eks tal ole vahel õigus öelda, mis selles siis n'a imeks panna".

„Ei tea mis õigus temal paremat on, kui minulgi, ühetasa teeme tööd ja näeme vaeva, mis temal siis veel asja uriseda on".

Meeste õiguse juures läksid eided natukene sõnelema, siiski mitte veel riidu. Kuid väike must täpp jäi ometi kummagi südamesse. Õhtul päikese loojamineku ajal tuli teine väike asi, mis musta täpikest suurendada aitas — ja nii läks vana riid ise lahti. Kaasi lehm juhtus Laia ukse alla ja hakkas seal soolaseveelist toobrit lakkuma. Viiu ajas ta minema, ütles talle paar sõimusõna ja lõi teda peenikese vitsaga. Tiina nägi seda. Ka sõimusõnad oli ta ära kuulnud, mis Viiu tema lehmale oli julgenud ütelda.

„No mis sa peksad ja sõimad sest lehmast, kas sul omal nad paremad on, just kui kitsed teised", hakkas Tiina.

„Ega ma tohi lehma oma ukse alt ka ära ajada, juba lõuad kohe pärani, pean laskma vist kõik ära õgida".

„Eks sa aja ära, kes sind, nirakat, keelab, aga mis sa ta'st peksad ja sõimad".

„Mis prelna see sinu lehmakobaski siis on, et teda sôimata ei vôi, ennäe mul asja ka. Lase sa teda veel siia minu riistade kallale, küll ma saadan ta teise lauluga minema. Vôi, mis sôimad ta'st... Tohoo raiska, kelle kohta suud ei tohi pruukida".

Nüüd hakkas Tiina täiest südamest sôimama. Viiu andis paar head ässa vastu, aga varsti nägi ta ära, et tema mõned Tiina hulga vastu midagi ei piisa, sellepärast arvas ta paremaks oma teed minna.

„Mis teil siin jälle oli?" küsis Laia vanamees eidelt, kui ta koju tuli. „Tiina mônab praegu alles".

„Äh, tema asja nüüd, vôi tema lôuad iialgi vait vôivad seista; kui tal laste ja vanamehega vôtmist pole, siis peab ta teist näkkima, just kui see keel kiheleks tal. Homme saame teisest lahti, saab näha, kes tema asemele tuleb, kas niisamasugune, vôi veel hullem".

„Jah, ja seitse aastat oleme nônda eland".

„Hullemat ei vôi ollagi, pole ilma loodudki".

„Ei tea, pea's see aeg ei lähe. Môtlesime ja rääkisime, kui siia elama asusime, et saab näha, kuidas need elupäevad ka mööda saavad, aga näe, juba oleme vanad, varsti on surm, kümmekond aastaid tuigerdad veel, ja pole arugi saand, et oled eland vôi et olnud viletsusi. Ja ega me siis n'a halvasti polegi eland, päris näljas pole olndki, mônel viieteistkümnel aastal pole enam haganaid leiva hulka segand. Kui vahel kuhugi välja lähed ja näed, kudas teised ilma inimesed elavad, siis on nagu raske, môtled, et eks mina oleks vôind ju ka nônda elada. Aga ole kodus, ära mine kuhugi, siis nônda hea kohe, et paremat ei tahtagi. Ehk siin on nad, üks tuleb, teine läheb, otsivad seda paremat, kus linna otsa nad keegi

on saand. Meie oleme jälle kôik selle aja ühe koha peal ja mina siit küll kuhugi enne surma ei liigu, olgu siis kudas tahes, see pole enam minu asi".

„Jah, eks kui Jumal elu ja tervit annab, eks me siis ikka ela", sônas eit, sügavasti ôhates, ja vaatas oma laste peale, kellest üks ta süles ja môned sooja müüri ääres mudasel pôrandal istusid. Tal tulid vist ôpetaja sônad meele, mis see surnuaia-pühal oli ütelnud. Viiu tundis, et neid tôesti oli ônnistatud: lapsi küll, lutikaid ja kirpa küll, viletsust ja vaeva küll ja leiva puudust ka küll.

„Peaks me ikka niikaua elama, kui lapsed kôik jalgu järel hakkavad vedama, omale leiba teenima, siis vôiks rahuga surra", rääkis Viiu ja lisas natukese vaikimise järele juure: „Ei mina nurise, mis siin ilmas ikka loota on, muud kui tee ja ängelda kuni hing kinni jääb, eks siis ole otsas. Eks sealpool hauda ole kôike küll".

„Kas môni ette ära vôib teada, mis meid sealgi ootab. On meiesuguseid vähe? Terve ilm teisi täis. Kus saia otsa sa neid jôuad panna".

Nônda rääkisid eit ja taat. Lôppeks jäid nad enestega täitsa rahule ja nimelt sellepärast, et nemad on juba vanad, ei jôua enam kuhugi minna, las noored lennata".

Kui nad sööma hakkasid, magasid juba lapsed kôik. Ka kaks sooja müüri ääres istujat olid pôrandal ônnelises ja magusas rahus uinunud. Viiu hakkas neid üles ajama. Nad ei tahtnud tôusta, tihkusid vastu.

„Tôuske üles, tulge sööma, muidu vahib surm öösel peatsis", rääkis Viiu: „Ta viib teid kôiki kolli-auku". Tihkumine jäi järele; veel paar hirmutussôna, ja juba ongi lapsed laua ääres ja hakkavad uniste peadega sööma.

„Ega nüüd enam surm peatsisse tule?" küsib môni peale söögi emalt.

„Ei tule, nüüd sa sôid ju kôhu täis. Kas on kôht täis?“

„Kas siis muidu oleks tulnd?“ küsib teine umbusklikult.

„Nojah, kohe tuleb, istub ja vahib, silmad pôlevad peas, verised hambad suus!“

Lapsed kuulavad hirmunud nägudega.

„Mis sa hirmutad neist lastest, ei julge enam pimedas ôue minna... Ä'ä kuulake ühtigi, ema valetab, pole surma kuski“, räägib isa.

Lapsed jäävad kuulama, vahivad korda mööda isa ja ema otsa, et kumma juttu ôige peaks uskuma.

Teiselpool seina on kôik vagusi, nagu surnuhaud. Tiina ja vana Kaas ei leia sônu. Alles siis, kui nad juba sängis takuse teki all pikutavad, pöörab Tiina suu vanamehe poole ja räägib:

„Ase n'a kôva, ôlgi vähe sees; ei tahtnud teisi enam palju panna, homme vôta jälle muidugi kôik välja. Sängi puhastasin täna ära, ei pidand teist korra enam tuppa toomagi, aga môtlesin, et mis see üks öö talle ikka teeb. Ja vôib olla, hakkab öösel vihma sadama, teeb märjaks, muidugi lauad ja sambad koiauka täis“.

Viimaste sônade kohta ei arva vanamees tarviliseks midagi vastata; esimeste peale tähendab ta aga:

„Ah las olla, viimane öö, môtle asja nüüd, seisab ometi meeles, kui küljekondid hommikul hästi valutavad. Ja ega sest täna öösisest magamisest midagi välja tulegi, pole und, ei tea mis see on“.

„Jah, kirpa pole ka jooksmas, puhtad ôled... Mul n'a hirm selle minemise ette, ei tea, kudas me seal ka elame, saame ka oma aastase leiva vôi?“

„Noh, ôige hull, ega sa merele lähe, lähed ju inimeste hulka“.

„Ei tea, mis need inimesed aitavad, kui leiba pole. Ma oleks ikka tahtnud, et sa kuski môisas koha oleks nôutand, vôi sa sealgi, rentkoha peal, vähem tööd saad teha, rohkem ikka veel".

„Saagu vôi kümme korda rohkem, ega mul sihukest asja ikka ole, kui môisas. Siin tulgu pussnuge vôi raudnaelu maha, muud kui mine, keegi ei küsi, kudas. Omal vôin ma ju sedasi teha, kudas tahan, kôik on mu oma asi, kui aga rendi makstud saan. Ja eks seda ikka katsu kudagi moodi. Peaasi, pole kubja ja valitseja nääksumist tarvis kuulata. Teiste ôrinast saab ka lahti . . ."

„Paljuke seda teiste ôrinat nüüd on, seda maksab nüüd arvata, kes ilma selleta ikka läbi saab, olgu siin ehk seal. Me pole ju Viiuga iialgi riielnud ja teie Laia vanamehega niisamuti. Need môned väikesed rääkimised, kes neid vôib tähele panna".

„Eks ole parem kui sedagi pole".

„Mine otsi see koht, kus sedagi ei ole, inglidki riidlevad vahel".

Teisel hommikul olid nad vara jalul. Kata ja Juhku ei tahtnud magada.

„Ema, kas me täna lähme siit ära? Me istume ikka hobuste peale, ega me jala selle mudaga lähe", rääkisid nad Tiinale, kes hommikul veel tule üles tegi ja kartulid keetis. Ja imelik, tal tuli selle juures meele, et ta viimast korda siin tuld teeb. See tegi ta nagu kurvaks ja ta ohkas.

Valgevaruks olid nad valmis söönud, mis peale vanamees hobuse kohe rakke pani. Suurem hulk asju oli enne ära viidud. Kôik, mis veel maha oli jäänud, pani Lai oma vankri peale. Tema oli täna prii ja pühendas vaba päeva oma kauase naabri aitamiseks, muidugi aitäh eest. Kaasi oma vankri peale istusid lapsed ja Tiina; vanamees ise pidi maas käima. Minna oli ligi kolmkümmend

versta. Terve maja rahvas tuli välja ôue. Ka väike Sassi oli Viiul süles. Vana Taidi-Laidi seisis nagu môttes, pea rinnale vajunud, vanad saapatohlud paljalt jalas.

„Kas juba minek lahti?“ küsis Viiu Tiina juure astudes, nagu poleks neil eila ôhtul midagi ees olnud. Ka see näis kôik unustanud olevat, kui ta vastas:

„Jah, keda siis enam. Näe, lühike päev, mis tast on, hulk maad minna ka, millal selle halva teega sinna saame... Jah, nüüd jääb kôik maha, hulk aega oli siin ilusti ja rahulisti mööda läinud, môni teab, kudas uues kohas saab, kôik on seal tundmata, maa ja rahvas“.

„Meil niisamuti, kes teab, missugune seie jälle tuleb. Tänini oli hea elada, olime juba kôik nagu omaksed. Ja hästi oleme läbi ka saanud...“

„Seda m'agi oma vanamehele veel eila ôhtul asemel ütlesin, ei tulnud uni peale, et vahel on väikseid sônavahetusi olnud, aga vôi me siis riielnud oleme, alati ilusti läbi saanud. Kas me oleme üht korda teineteist nokanud, ega seda ole“.

Sel ajal, kui eided juttu ajasid, vaatasid Laia lapsed Kaasi omi, kellel uued hilbud ümber olid ja uhkelt vankris istusid. Oma arust olid nad ime kôrgel ja vaatasid nagu toaharjalt endiste mänguseltsiliste peale alla. Ja teisiti ei vôinudki see olla: môtle ometi — uued riided seljas ja — siis veel ärasôitmine ning isa saab peremeheks, ei tohi teda enam keegi môisamoonakaks hüüda, nagu enne. Lapsed ei räägi sônagi, nad vahivad ainult üksteist.

Juba jäetakse jumalaga. Hakatust teevad eided. Hulk aega hoiavad nad teineteise kondiseid, karedaid käsa ja räägivad viimased soojad sônad oma südame pealt ära.

„Jah, head tervit teile, Jumal õnnistagu teid, eks meie ka ikka ela", rääkis Viiu, kuna silmis pisarad paisusid ja mööda kortsunud palgeid alla vajusid. „Ei tea, millas me jälle teineteist näeme, lähete ära kaugele, aga eks seal ilmas ikka kokku puutu, või me ilmasambaks jääme".

„Eks ta ole selle kauge maa taga... Tulete ehk vahel suurde kirikusse, piiblipühal ehk mõni teine kord, siis juhtume kokku. On see asi ka, oleme hulga aega ühes koos rahulikult ära elanud ja nüüd mine, ei tea kas saad enam silmaga näha või ei".

Ka Tiina silmad läksid niiskeks.

Nüüd sirutas ta Juulile käe; lastele kätt ei antud, sest mis nemad nirakad jumalagajätmisest ka teavad. Juulile järgnes vana Taidi-Laidi.

„Noh, vana Taidi-Laidi, jumalaga siis ka".

Tiina ulatas talle käe. Vanamees astus vankri ligi ja võttis pakutava käe vastu, aga ta ei lausunud sõnagi.

„Ela nüüd hästi, ole ikka terve, ä'ä haigeks jää".

Vanamees ei vasta ikkagi.

„Noh, mis sul nüüd viga on, oled vihane või?" rääkis Tiina naeratades: „või tahad ühes tulla?" Nende sõnade juures tõstis vanamees silmad üles ja ta nägu kiskus nagu õnnelikule naeratusele, kui ta ütles:

„Oleks tulnd küll, kui te mind, vana rauka, võtate".

„Mis su viletsaga siis teha, roni taha vankri otsa sisse. Saame me ise süüa, eks siis sina ka suutäie saa; oleme näljas, võid sina ka tühja kõhtu sinkuda".

„Ma toon asjad ära; see on kähku, mul on kõik kokku pandud. Kuuenadi panen selga".

Ta läks kärmesti Laia toa poole, sest seal oli praegu ta elukoht. Jalad tõusid kergelt, peagi oli rinnalt kõrgemale kerkinud.

„Eks sul ole paljaste loskadega külm", ütles Tiina, kui vanamees ennast taha vankri otsa sisse kehitas.

„Ei ole ühtigi, ma panen jalad heinte sisse", vastas see.

„Nüüd lähvad kôik ära, meie jääme üksipäinis oma soodu", rääkis Viiu, ja pisarad hakkasid uuesti voolama. Ôiguse pärast rôômustas ta, et vana Taidi-Laidi ka ära läheb, aga siiski oli tal valus: äraminemisega andis vanamees selgesti märku, et ta Kaasidest rohkem lugu peab kui Laiadest, Viiu oli aga ikka endid paremaks pidanud.

„Noh, nüüd on kôik valmis, muud kui hakkame minema", rääkis Kaasi vanamees.

Kaks vankrit veeresid teineteise järele ôueväravast välja. Viiu vaatas neile järele, kuni nad metsa vahele ära kadusid. Siis ütles ta lastele:

„Juba läksid, ei enam näe. Lähme ä'ä tuppa, näe ninad teil kôigil sinised peas. Mul omalgi ihu väriseb, paljas sitsijaki-tükk seljas".

Ja nad läksid tuppa.

KUMB OLI KOOLMEISTER?

Pole sugugi ime noormehel noort tütarlast armastada, liiatigi kui see on ilus. Vanad, elus kogenud isikud vôivad sellesse kimbatusse sattuda. Sellepärast pole midagi iseäralikku, kui môni kolmekümne-aastane koolmeister niisuguses ônnes vôi ônnetuses sipleb, olgugi tema südamepilt ja taevapiiga tema oma koolilaps. Koolilaps on, nagu koolmeistergi, inimene ning kokku on nad kaks inimest ja miks ei vôiks kahe inimese vahel armutuluke lôkkele lüüa?

Manni oli virk koolilaps, imelik, juba maast madalast. Ja seda mitte hirmu pärast, nagu suurem hulk, sest koolmeister polnud temaga kunagi kuri, aina silitas tema valgeid juukseid. Koolmeister uskus tema terast vaimu ja usinust ilma pikema jututa, uskus seni, kui Manni polnudki enam Manni, vaid Riia, Tooma Riia, kes paari aasta pärast Marieks pidi saama. Manni käis igapäev koolis, Riia aga kaks päeva nädalas, nimelt teisipäeviti ja reedeti — niisugune oli koolikord, mille järele koolivanem vitsakimbuga valvas. Juhtus ka, et ta ainult ühel päeval ilmus, sest koolmeister uskus ta terast vaimu ja usinust nôndagi. Ehk mis peakski nii suur inimene nii sagedasti laste sekka otsima? Ta pole ju enam endine Manni, keegi ei hüüa teda enam nônda, ehk olgu siis, et seda teeb môni esimese talve jômpsikas, kes tunni ajalgi kipub leivakannikat

purema: niisugune võib olla ei oska vahet teha, mis on Manni, mis Riia. Juba ainult vallatusest mõistab igaüks, et kooli tuleb Riia, mitte enam endine Manni. Manni hullas nagu juhtus, Riia juba teab, mis ta teeb: tema vallatus muutub kelmikalt edevaks ja paneb suuremad poisivolakad kihama. Koduteel mõnikord kaklevadki teised, ning kõik on arvamisel, et see sünnib Riia pärast.

Aga ometi on Riia väga armas koolilaps ja keegi ei tea seda paremini kui koolmeister Kerglane. Lugeja paneb ehk imeks, miks koolmeistril niisugune nimi, kuid mis võib inimene oma nimele parata. Kust koolmeister oma nime saanud, ei teadnud keegi, tema isegi vist mitte. Ainult Kopli pere saunaeit, kelle vanamees Türgi sõjas käinud ja poole ilma läbi reisinud, teadis tõendada, et koolmeistri isaisa olnud rätsepp ning et sealt ta oma nimegi pärinud: rätsepad on kõik kerglased, kinnitas ta. Aga nimi ei tee mehele häda, kui aga mees ise nimele liiga ei tee. Nõnda tundis ka külarahvas, kes koolmeistri nimega samuti harjunud, nagu ta isegi.

Kuid palju raskem oli lastel koolis Tooma Riia viguritega harjuda, et mitte enam naerma pahvatada või koolmeistrile vastates segi minna. Riia toob näiteks tite kooli kaasa ja mängib temaga kas või piibliloo tunnis salamahti laua all. Laps, kes peab õpetükki jutustama, unustab titte vahtides kõik ja läheb segi. Ta peaks ütlema: „Ja Jeesus läks teisel päeval Kapernuma“, kogeles aga selle asemel kas või: „Ja Jeesus läks . . . läks . . . naeriaida . . .“ Vahe pole mitte just väga suur, sest ka Kapernaumas võisid naeriaiad olla, ometi jäetakse poiss järelistuma. Tahetakse isegi koolivanem kutsuda, aga teda kutsutakse ikka siis, kui mõnel vaja püksimõõtu võtta. Riia läheb samal ajal ilusasti koju ja tema ei näe

koolivanemast kurja undki. Sellepärast võib ta järgmine kord taskurätikust — punased nimetähed nurgas — ilusa valge ja süütu jänese teha, mis nii naljakalt hüppama pistab, niipea kui Riia ta oma peo peale võtab. Häda sellele, kes niisugusel silmapilgul vastama peab, sest jänest keksimas nähes kaotab ka kõige kainemgi aru ja võib kas või naerma pursata, mida Kerglane veel kunagi pole ilma karistuseta jätnud. Vallatule saadab ta ainult paar etteheitvat pilku, sellest on küll mänguasjade kadumiseks. Riiat aga ei saa keegi naerma ajada, kui tema vastab, sest ta ei vaatagi vastamisel teiste laste peale, silmitseb aina koolmeistrit ning piiblilugu voolab kui vesi — sõnasõnalt, nagu raamatust. Kerglane kuulab ja ei saa musta ega valget lausuda, nõnda jookseb piiblilugu Tooma Riia käes. Kerglane kuulab ainult ja punastab, seda teavad lapsed päris kindlasti ning kui poisid Riiaga ninavingu saavad, siis ütlevad talle seda „suu sissegi". Selle peale pistavad nad ise naerma ja karjuvad, et ka Riia punastanud ning nüüd lendab tema hõõgavaist palgeist ja „sammetistest siididsilmadest". — kahte päeva käivate poiste leidus — tõepoolest sätendav hoog üle. See ajab poisid veel hullemini lagistama. Aga nõnda võivad ikka ainult suured volakad talitada, väiksemail haarab Riia peagi kraest kinni ja tuuseldab nad läbi, kui nad ülekäte lähevad.

Oli kuis oli, aga varsti arvas kogu küla, et koolmeister kasvatab Tooma Riiast omale eluseltsilist. Sellepärast käivatki nii suur tüdruk koolis veel. Koolmeister ise ei annud asjast peaaegu kuidagi aimu, kui mitte seda arvesse võtta, et ta kaunis tihti Toomal käis. Aga selles midagi näha oli raske, sest Toomalt käis kaks last — Riia ja tema vend Anton — koolis ja Tooma pere

seisis koolimajale kõige lähemal. Nõnda siis, kui koolmeister üldse kuhugi mõtles minna, siis läks ta muidugi loomulikult lähemasse tallu, liiategi veel, et see külas ainus talu oli, kust kaks last koolis käis. Lisaks võiks ehk veel sedagi möödaminnes nimetada, et Tooma pere oli kõige peenem pere külas, sest tema perenaine oli enne Toomale tulekut mõisas valitseja juures teeninud, seal peenemaid kombeid õppinud ning oskas sellepärast koolmeistriga peaaegu kui omasugusega ümber käia. Tooma perenaine oli ainukene perenaine, kes koolmeistrit oma poole külla julges kutsuda, teised perenaised ei teinud seda kunagi. Peale selle on Tooma Riia ja Anton kõige mõistlikumad lapsed kogu külas, seda arvab niihästi Tooma perenaine kui ka koolmeister Kerglane Lõppude lõpuks — inimene ei saa ju kahes kohas korraga olla. On koolmeister Toomal, siis ei saa ta samal ajal ka Andresel, Lõngul või Sepal olla. Läheks ta aga ükskõik kuhu, siis võidaks kohe küsida: miks pole ta mitte Toomal. Nõnda on koolmeister Kerglane üsna väljapääsemata seisukorras ja et mitte päris hädasse jääda, siis peab ta katsuma elada, nagu polekski ilmas muid inimesi, kui aga Tooma rahvas ainu-üksi. Seal ta käib, seal ta istub ja aega viidab, seal ta mõnusat juttugi vestab ning minnes raamatuid kaasa võtab, mis Riiale mõnusaks ajaviiteks ja meelelahutuseks. Korda mööda kannaks ta heameelega kõik oma raamatud Toomale, nagu mõtleks ta seal endale raamatukogu asutada, ainult paar raamatut, mille nimed lõpevad „ismus'e" peale, jätab ta omale koduseks raudvaraks. Ka väikest Atut ei unusta ta, aga temale määratud raamatuis on ikka rohkem pilte kui lugemist ja pilte näidates võib koolmeister nii ilusaid seletusi anda, et isegi vana Toomas ise kuulates piibu imemise unustab. Kunagi pole

Tooma vanade imestus suurem olnud kui siis, kus koolmeister nad ühes lastega külla kutsus ja seal neile Riiat laskis orelil mõned koraalid ette mängida, mida ta temale vahetevahel selgeks õpetanud. Muidugi teadsid vanemad, teadis kogu küla, et koolmeister õpetab Tooma Riiat orelit mängima, aga kes võis siis seda aimata, et see nõnda sünnib: istub aga oreli ette, paneb sõrmed peale ja hääled aina jooksevad, hakka kas või kaasa laulma. Ja koolmeister ise ei teinud selle juures midagi, ei aidanud põrmugi kaasa, ainult lõõtsa togis pisut jalaga.

Koolmeister vaatas uhkuse ja rõõmuga vanemate meeleliigutust ja ei teadnud kuidas küll nende korduvat kiitust vastu võtta. Tärkas tundmus, et ta on lähemale nihkunud niihästi Riiale endale kui ka tema vanematele. Niisugune vahekord kestis ka järgmistel aastatel, kuigi Riia enam koolis ei käinud, sest oli pisut piinlik ilmuda väikeste põngerjate sekka kas või ainuski kord nädalas.

* * *

Tooma Riia oli juba leeritud ja nüüd ei hüüa teda enam keegi Riiaks, vaid aina Marieks. Keha on tal alles saledaks ja sihvakaks jäänud, igapäevase raske töö peale vaatamata. Pühapäeviti kannab ta korsetti, sest nõnda nõuab mood: kõik küla „viisakad" neiud teevad moodi järele. Palgile ilmuvad tal naerdes pisikesed lohukesed, mis koolmeistrile väga meeldivad ja sellepärast püüab ta sagedamini kui ehk sünnis neidu naerma ajada. Marie hambad on puhtad ja valged, aga ühes kohas on nad ei tea miks kahekordseks kasvanud, nagu oleks ta mõne poolt ära tehtud või nagu tahaks ta ise kedagi ära teha. Kerglane kaldub viimase võimaluse poole ja sellepärast ei leia ta

kuidagi, et kahekordsed hambad Tooma Mariet inestaks, ennem lisavad nad tema kenadusele uue meeldiva varjundi juure. Et koolmeister nõnda arvab, siis on ka teised valmis samuti arvama, ainult vallakirjutaja vaidleks ehk üldisele arvamisele vastu, kui temalt küsitaks, aga — tänu Jumalale — tema juure niisuguse asjaga ei minda. Marie silmad on endiselt „sammetised ja siidised", nagu suuremad poisivolakad juba koolipingil lõõpides ütlesid, nad on seda suuremal määral, kui mehelikkuse ärkamise lolluspäevil ükski poisivolakas oskas aimata. Nende silmade pärast on on külas poiste keskel lahinguid löödud ja lüüakse veelgi, ainult koolmeister pole neist lahinguist osa võtnud, tema mitte, sest tema seisab väljaspool võistlust. Aga kõik teavad, et koolmeister poiste heitlemist Marie silmade pärast tähele paneb ning sellepärast ei saagi nende silmade nõiduvad sädemed poiste rinnas tõsiseks viha- ja kadeduslõõmaks tõusta, sest kõik teavad ju, et kakle niipalju kui kakled, tümita võistlejaid niipalju kui tümitad, koolmeistrit sa ikka tümitama ei lähe ja see napsab Tooma Marie parajal silmapilgul kas või nina alt ära. Mis sest, et koolmeister juha üle kolmekümne, Marie aga paar aastat alla kahekümne. Armastus teeb nooreks, armastus unustab palju, annab palju andeks. Või kuigi ta just andeks ei anna, siis lükkab ta asja otsustamise üürikeseks edasi, nagu lausudes: olgu siis pealegi nii. Aga see „üürikene" möödub ja siis tuleb uus üürikene, kus selgub, et — see pole sugugi nii. Üürikestest koostub kogu meie elu ja oma elu-üürikese ehteks Kerglane Tooma Mariet pidaski. Hiljem aga arvas ta, et elu polegi nii väga üürikene, vähemalt elades mitte, kui päevad venivad aasta pikkuseks.

Tuli kevade lilledega, tuli linnulauludega; tema peale oli koolmeister kôige suurema lootuse pannud. Ta môtles, et kui puud pakatavad ja ööpik laulma hakkab, siis on vaja ainult paras silmapilk varuda, Marie kôrval seista, ööpikut kuulates südamepôhjast ohata, neiule silma vaadata, tema kätt puutuda ning kohe pakatab ka noores süütus südames armastus palav ja lôômav. Tema pidi see olema, kes püüab neiu „sammetistest siidisilmadest“ esimese neiulik-pelgliku häbelikkuse, tema palgilt neitsiliku punastuse. Tema ise on Marie ôrnaks ja armastavaks kasvatanud, tema ise oskab ka neiu südamekeeli puutuda, nii et need värisema löövad ja hääli annavad, imeilusaid hääli. Need hôiskavad talle ônnest, milles meie elu nii kuulmata üürikene. Sajad ja tuhanded aastadki vôiksid nônda üürikeseks viivuks muutuda. Seda üürikest püüdis Kerglane kôigest hingest, seistes neiu kôrval, ohkas, laskis pea luulelikult viltu, vahtis üles kuu ja tähtede poole, imestas kevadet, kuulas ööpikut. Aga Marie südamekeeled jäid tummaks, nagu polekski seal loodetavaid taevalikke helisid. Kerglane oli osanud Manni manitseda, Riiat ôpetada, oma tahtmise järele pöörata, aga Mariega nägi ta nagu asjata vaeva. Isegi au- ja tänutundmus jäi silmanähtavalt môjuta. Seda tundis Kerglane selgesti, kuigi teistel sellest veel vähematki aimu polnud. Teised ootasid pikisilmi, et millal küll koolmeister asjaga tôsiselt peale hakkab, kuid see viivitas ja viivitas, aina ootas nagu sündsamaid aegu.

* * *

Tooma rahvast tabasid rasked päevad: ainukene poeg Anton jäi haigeks ja heitis neljapäeva ôhtupoolikul hinge. Matused pidid pühapäeval olema. Kurbus majas oli üldine. Kerglane püü-

dis trööstida, nagu ta môistis. Iseäranis tähelepanelik oli ta Marie pisarate vastu, mis kôige enam pühapäeva hommikul hoogu vôtsid, kui puusärk toast välja viidi. Koolmeister pidas lahkumispalve ja luges väga ilusasti, kôik olid sel arvamisel. Ta vôttis kôige oma jôu kokku, paljastas oma südame ôrnemad küljed matuselistele. Sellega käristas ta Mariel kôige hellamad hingekoed, ajas ta meeleheitlikult nuuksuma, nii et ta ise teda pärast pidi vaigistama ja trööstima, teatud magusust tundes teadmisest, et tema sônad neiusse nônda môjunud. Tagakambris oli see, kus neiu peaaegu nôrkenult koolmeistri najale püüdis tugeda, nagu oleks siin ainuke paik, kus ta vôiks tôsist trööstí leida. See liigutas Kerglast sedavôrt, et temagi silmad märjaks läksid.

„Te lugesite nii haledasti“, kaebas Marie koolmeistrile ja tôstis oma nôretavad silmad tema peale, mille peale Kerglane niisuguse pilguga vastas, nagu imestaks ta kuud vôi kuulaks ööpikut. See pilk kuivatas silmapilk Marie pisarad ja äkki arvas koolmeister tundvat, et neiul on ikka veel ainult armsa koolilapse tänulikud silmad, mitte aga need „sammetised“, mille pärast poisivolakad kaklema tikuvad.

Kui kurblik matuserong ôhtul kiriku juurest tagasi jôudis, valitses üldine rusutud meeleolu. Polnud midagi selletaolist märgata, nagu mône vana, eriti mône vana ämmaeide matusel, kus noorte jalg kipub tantsuks kôpsatama, sest — ämmaeided ja küpsed kaalid olevat külmalt kôige paremad. Täna olid omad kui ka vôôrad rôhutud meeleolus. Koolmeistri ôhtune söögipalve kôlas, nagu oleks tema meel iseäranis raske ja kurb. Ükski ei aimanud, et temal korraga kahed matused pidada olid: ühe koolilapse oli ta mullapôue saatnud, teist pidas ta endale elavana maetuks.

Nukral meelel kadus ta peale õhtusöögi peieliste seast ja läks välja meelt lahutama. Oli vaikne ja soe augustikuu lõpu õhtu. Kerge pilvevina pidi taevast katma, sest pimeduse peale vaatamata ei paistnud ainustki tähte. Kuu pidi alles hiljem tõusma. Koolmeister kõndis tasahilju aida ette ja peatas seal, nägi aidavahe väravaid lahti olevat ja mõtles kord üles lakka ronida, kus ta teadis värsked heinad eest leidvat, mille peal mõnus oleks pikutada. Aga ei, ta astus edasi, läks aida otsa, kus põõsaste vahel, marjakobaratega koormatud pihlaka all seisis pehkinud pink. Sinna pingile istuski koolmeister ja vajus mõttesse elu tühjuse üle. Natukese aja pärast kostsid toa poolt kerged sammud, mis teiselt poolt aida otsast läbi õueväravа välja pöördusid ja sealt pikkamisi aida taha tulid, kus ajutise katuse all mingisugused palgid ja pakud virnas seisid. Oli kuulda, kuis inimene mööda palgivirna üles ronis ja siis katuse alla istus. Pimeduse ja põõsaste tõttu polnud vähematki võimalust näha, kes tulija oli, aga millegi pärast sai koolmeister kohe väga erutatud. Kikis kõrvul kuulas ta ja mõtles püsti tõusta, et kuidagi tulijat vaatama minna, aga siis kostsid toa poolt uued, rasked sammud, endisega võrreldes mehe omad, vast ehk säärsaabastes astutud. Ka need sammud läksid õueväravast välja aida taha, palgivirna juure, kuhu esimene tulija oli istunud.

Kerglase süda hakkas millegi pärast raskelt, raskelt peksma.

„Sa nutad jällegi", kostab mehe hääl pool sosinal. „Ära nuta ühtepuhku, pea hakkab nõnda valutama, silmad ponduvad üles. Minu süda läheb ka haledaks, kui sa nutad, jäta järele. Või toob see nutt kedagi tagasi. Ei kedagi"...

Vaikus. Ainult koolmeistri süda peksis.

„Marie kallis, ära nuta nõnda“, hakkas mees uuesti. „Ma lähen muidu ära, ma ei või seda kuulata. Hakka viimaks ise kaasa tõnnima. Tean, sul on kahju, ainukene vend, aga nutt ei anna teda tagasi, viib su endagi enneaegu hauda talle järele... Kuule ometi, Marie! Ma lähen ära, kui sa nuttu ei jäta....“

Vastust nutjalt ei tule. Mehe sammud hakkavad kaugenema. Koolmeistri südames kihvatab seletamata rõõm. Äkki kostab noore naise hääl, magus tuttav hääl:

„Kustas!“

Mees peatab, sammud ei kosta enam. Koolmeistril tuleb meele, et Tooma sulase nimi Kustas on: pikk poisisirakas, alati lõbus ja naerukas.

„Kustas!“ kõlab teist korda hõõgav sosin ja Kerglane tunneb, et tema rinnas tõusnud rõõmukihvatus hangub.

Mehe sammud lähenevad uuesti.

„Tule siia, kuhu sa jooksed“, ütleb naise hääl, kui mees palgivirna juure jõudnud. „Tule siia, roni üles“.

Kerglane tunneb, nagu langeks ta süda aina allapoole, aga tal pole aega oma südant silmas pidada, vaid ripub aina sosistatud sõnade küljes, mis vihisevad nagu nahkhiired läbi pimeda õhu — nii vaikselt ja salapäraselt, et ennem aimad ja oletad kui kuuled neid.

„Oled sina ka imelik“, sosistab naise hääl, kui kobina järele otsustades peaks arvama, et mees juba tema kõrvale istunud. „Istu lähemale, mul hakkas nagu vilu“.

„Ma annan sulle oma kuue ümber“, vastab mees ja teeb nähtavasti seda, kuid arvatavasti peab ta veel midagi muud tegema, sest natukese aja pärast vastab:

„Sul on ju terve nägu märg, aina ujub kohe. Mis sa nii palju nutad, küllap taevataat annab uue venna".

Koolmeister kuulas surnud südamel. Nagu kinninaelutatuna istus ta vanal pehkinud pingil kobaratega koormatud pihlaka all.

„Kas tohin sind sülle võtta?" küsib mees.

„Kas tohid... Nüüd sa küsid, aga kui ma ei tahtnud, kas sa siis küsisid. Ega sa mõni vana koolipapa ole, et ainult silmadega sööd. Ema käseb teise vastu lahke olla, aga ma kohe ei saa, kui ma tema silmi näen. Ehk kui sa veel näeksid, kuidas ta minu kätt püüab või kuidas ta kevadel ööpiku laulu kuulas ja kuud vahtis, nagu tahaks teine hundi viisil huluma hakata".

„Noh, tema õpetas sind raamatuid lugema ja orelit mängima, sina õpetad teda nüüd armastama".

„Armastama! Mina teda armastama! Oodaku niikaua! Niisugune vanapoisi-ots! Mõtleb, et minu tunnid sama odavad on kui tema oreli kräuksutamine. Võta näpust!"

Koolmeister tõusis pingilt ja kuivanud oks ragises tema jala all.

„Tasa", ütles mees hoiatavalt, „ära räägi nii kõvasti, metsal on silmad, seinal kõrvad".

Nad kuulatasid, aga et koolmeister enam oimugi ei liigutanud, kartes endast uuesti märku anda, siis rahustusid jutuvestjad peagi ja jätkasid:

„Taha või ära taha teda, aga kui ta sulle kosja tuleb, pead ikkagi temale minema", ütles mees.

„Ei lähe", ütles naine.

„Küll lähed", kinnitas mees.

„Mitte ei lähe, löögu või maha mind", kinnitas naine vastu.

Sel silmapilgul tulid jällegi sammud toa poolt, seisatades nagu kuulatavalt. Siis kostis hüüe:

„Marie! Marie ae!"

„Emal on meist hais ninas“ kostis palgivirnalt mehe suust.

„Ei, tema arvab, et olen koolmeistriga“, vastas naine. „Jää sina siia, ma ronin alla“.

Ja keegi läkski kergelt ja kärmesti palgivirnalt alla ning jooksis hüüdja juure.

„Kus sa olid?“ küsiti. „Kus koolmeister on?“

„Ei tea, ma pole teda näind“, vastati ning siis mindi toa poole tagasi.

Koolmeister seisis aga raidkujuna marjakobaratest koormatud pihlaka all ja ei liikunud enne paigalt, kui ka mees palgivirnalt läinud, alles siis lausus ta endamisi: „Jumalukene, koolmeister! Kes teab, kumb meist õige koolmeister on!“ Ja norus peal läks ta läbi sooja pimeduse koju ning keegi ei teadnud enam pärast seda, et ta Toomal oleks käinud, või Tooma Mariele oreli tunda annud. Aga ükski ei pannud seda iseäranis imeks, Tooma vanadki mitte, sest orelit võidi pühapäeviti ka kirikus kuulata ja tantsuks ei saadud ka koolimaja orelitki tarvitada. Kuid tants oli Tooma Mariele tähtsam kui kõik oreli koraalid.

JOULUROOM.

Jõulud seisid ukse ees. Paksu Maibergi südant vaevasid hiljutised perekonnna sündmused. Tema hingepiina ei suutnud ka tuttavate ja sugulaste kaastundmuse avaldused vähendada, ennem aina süvendasid nad teda, sest Maiberg arvas sugulaste sõnadest hoolimata nende silmist ja näoilmest hoopis midagi muud võivat välja lugeda.

„Võiks sa pagan ise ka kärvata, saaks su varanduse ometi kord oma kätte“, arvas Maiberg sugulaste südames helisevat. Nende kurvad näod ja kaastundlikud pilgud olid muidugi ainult viisakaks piduriideks — nõnda tundis Maiberg oma ahastuses. Ja et oma sugulastest viisakuses mitte maha jääda, siis tänas ta neid südamliku rõõmu ilmel, et nad teda tema raskes õnnetuses pole maha jätnud ega unustanud, kuna ta aga endamisi samal ajal lausus:

„Võiks teid, raharonke, täpiline võtta!“

Maibergi ahastus oli aga tõepoolest raske ja sügav. Temal oli ainuke laps, poeg Eduard, keda ta nõnda kasvatas ja laskis elada, nagu see paksu Maibergi ainukesele pojale seltskondliselt kohane. Poeg mõistis oma seisukorda väga hästi, mõnutses ja maitses elu. Aga vististi leidis ta elumagususte karika põhjast mõruda heite, sest vaevalt sai ta kahekümne ühe aastaseks, kui ta enda juba puiestiku pimedamas nurgas maha laskis ja kirja järel jättis, et armas papa ja kallis mamma ei peaks

kurvastama, sest tema lahkuvat täie teadmise ja rôômuga — elutüdimuse tôttu. Arstlikul läbivaatamisel seltsis elutüdimusega teatud piinliku iseloomuga haigus, mis jäi ameti- ja perekonna saladuseks.

Eduardi ema ei kurvastanud kuigi kaua, sest tema tundelikud ergud vahetasid nutu peagi naeruga, mispärast tema nôrgameeliste majja pidi toimetatama, kus ta mône aja pärast sootuks vaikseks ja tummaks muutus. Arstid ütlevad, et tema lôpp polevat kaugel, ja sellepärast tunneb vana Maiberg enese juba praegu oma rikkuse juures ihuüksikuna. Kuidagi on nônda, et üksinda olles ei maitse ta oma varandusest mingit rôômu. Tema elus on veel vähe järele jäänud, mida ta tôsiselt maitsta tahaks. Ühiskondlised kohused, askeldused ja au pole teda kunagi môôduandvalt huvitanud; naiste kenaduste ukutused pole talle juba ammugi kiusatusi valmistanud, söögiisu on viimaste sündmuste tôttu kadunud ja ka kôige maitsvamate roogade vastu tunneb ta teatud tülgastust; ainult jäme Havanna on osanud veel tänini enda huvi ja lugupidavuse alal hoida.

Niisuguses olu- ja meelekorras seisavad Maibergil tänavused jôulud ukse ees. Kogu oma elu pole ta kunagi iseäranis ôrnatundeline olnud ega pole eluviperusi kuigi tôsiselt vôtnud. Ikka on osanud ta trööst leida ja millegagi oma südant kergitada. Elu on talle olnud omataoline äritegevus, majade ja maadega angeldamine. On kuis on, läheb kuis läheb, pisut jääb ikka üle, kui aga kokku hoiad, tööd teed ja Jumalat palud. Aga nüüd ei hooli ta enam ei ühest, teisest ega kolmandast, nagu oleks tôepoolest mingisugune pankrott majas. Ja vast ehk esimest korda oma elus küsis ta loomusunnilikult: milleks peab ta üldse veel elama? Mis otstarve oleks tema tegevusel, môtlemisel, olemisel?

Mõtles ta nii kaua kui mõtles, aga vastust ei leidnud. Ja ka see äpardus sündis tema elus esimest korda. Varemalt leidis ta kõigele vastuse, või tarbekorral võis ta ka küsimata ja vastamata elada. Aga nüüd ei tahtnud ta enam, nüüd mitte. Ja selle asemel, et mõelda, kuis jõulusid pühitseda, murdis ta pead küsimuse üle, mille ta ise omale esitanud.

Sel ahastuse silmapilgul torkaski tal hea mõte pähe, kuis omale sündsat ja tõsist jõulurõõmu valmistada, mis isegi tema mures kurdunud südant võiks rahuldada: homme läheb ja kingib ta neile, kes nälga ja tööpuudust kannatavad, tuhat rubla.

O, sellest räägib kahtlemata kogu linn, võib olla isegi terve maa; kõik ajalehed toovad sellest sõnume ja lisavad muidugi oma poolt midagi asjakohast juure. Näljaste nägudel saab ta tingimata rõõmupisaraid näha ja ta kuuleb tänusõnu ning õnnistust, mis tuleb tõsisest südamest.

Mõeldud, tehtud.

Tuhat rubla on kingitud, ajalehed on sõnume toonud ja seda loetakse kogu maal. Maiberg uidab ja liigub igal pool, kus talle silma puutuvad vaesed inimesed. Ta tahaks oma kõrvaga kuulda, mis küll tema kingitusest arvatakse ja räägitakse.

Ilm on külm ja tuisune. Maiberg on omale sooja talimütsi sügavalt pähe vajutanud ja kasukakrae üles tõstnud. Vaevalt võidakse teda ära tunda, ehk olgu siis, et mütsist ja kasukast. Nõnda hulgub ta tänavail ja seisatab akende taga, kus inimesed — näod sinised, kehas külmavärinad — väljapanduid ehteid ja eineid silmitsevad, sest see on nende jõulurõõm.

Asjata kuulatab Maiberg inimeste juttu: mitte keegi ei tuleta tema kingitust meele, nagu poleks seda olemaski.

Kurvalt longib ta mööda uulitsat ja pöörab lootuseta sammud koju poole. Sel silmapilgul lähevad mees ja naine temast mööda ja need räägivad ometi viimaks temast, Maibergist.

„Vanamees ise on ka vist kurvastuse pärast ogaraks läind“, ütleb mees.

„Ei tea“, vastab naine.

„Mis seal veel teada“, ütleb mees; „misuke täie aruga inimene nônda oma raha välja pillub. Môtle ometi: tuhat rubla, ega see tuhat kopikat ole. Ja siiski, mis sest saab kôigile vaestele? Mitte kui midagi! Ehk kui seegi veel ôigesse paika juhtuks, aga vaata, läheb tutvuse kaudu, läheb sinna, kus teda sugugi nii väga vaja pole. Lihtsalt lollus, ogarus“.

„Ônnetu perekond!“ lausus naine.

„Sugulased peaksid ta pillamisele piiri panema, muidu vôivad nad kôigest ilma jääda“, rääkis mees ja nad pöördusid pôiki üle uulitsa. Maiberg oleks heameelega neile järele läinud, aga ta kartis tähelpanu äratada, sest uulits oli rahvast tühi.

„Vôi nii“, lausus ta endamisi. Kergenduse asemel, mida ta kingitusest oma südamele lootnud, läks see aina raskemaks, meel aina nukramaks. Ta arvas môistvat, kui väga targasti ta oma eluajal talitanud, kui ta kunagi polnud kalduvust tunnud heategevuseks.

Ilma sihita ja otstarbeta hulkus ta linnatänavail edasi. Kui ta kusagi akna taga peatas, et vaadata, mida see närune vanade ja laste kari siin ôige silmitseb, kuulis ta ühte töölist teisele seletavat.

„Môni asi nüüd. Tuhat rubla, mis sest ka saab. Arva ise: kui linnas oleks tuhat näljast, siis saaks igaüks ainult ühe rubla, aga neid on ju rohkem, palju rohkem, neid on mitu tuhat.

Jaga kõigi vahel ära, igaüks saab kopikat kümme, võib olla ei saa sedagi. Mis see siis õige on? Naeruväärt! Lihtsalt pilge, tühi narrimine".

„Aga tema poolt on see siiski suur heategu, sest mõtle, kui kõik rikkad" ... hakkas teine vastu seletama.

„Heategu! Või heategu! Miljonite juures on see ju mitu korda vähem kui meie kopikas sandile. Aga kas oled juba oma kopikate eest taeva saanud. On lehed sellest kirjutanud või õpetaja kantslist maha öelnud!"

Rääkija häälest kostis mõru enesetundmus.

Mehed läksid akna alt ära.

Maiberg sammus neile loomusunnil järele, aga nemad läksid külma tõttu liig kärmesti, kui et tema oma soojas kasukas kauemat aega oleks suutnud nendega kaasas kõndida. Ainustki sõna ei kuulnud ta enam nende suust.

„Vähem kui kopikas sandile", pomises Maiberg koju poole minnes. „Mitu tuhat näljast ... Aga kui ma kümmetuhat, sadatuhat, ei, kogu oma varanatukese neile lõugu viskan, kas ka siis on ainult ‚kopikas sandile' ..? Õige, puudust ja nälga on rohkem kui mina suudaks teda kustutada", lausus ta natukese aja pärast alistunult ja äkki arvas ta mõistvat, kui hirmus mõttetu on tema elu, sest tema pole kunagi muud teinud kui aga varandust kogunud ja kokku hoidnud, naise köögi- ja õmbleja-arvete järele valvanud ja iseenesegi tahtmisi alatasa piiranud, vabandades kallidusega. Ja kogu selle eluaegse piinava tegevuse tagajärg: isegi oma linna vaestele rahuldavaks jõulurõõmu valmistamiseks ei jatkunud tema varandusest. Kas maksis teda siis koguda, kas maksis iga sammu peal „poolvillast teha", kui ometi nii ime vähe teda terve eluajagagi kokku sai?

Maiberg tundis, et tema enne oleks pidanud surema, kui ta selletaolise küsimuseni jôudis, et parem oleks olnud ühes eidega hullumajja minna ja seal tummalt enda ette vahtida, kui nônda küsida.

„Aga, jumalukene, mis peab siis tegema?“ kordas ta muljuvas ahastuses. „Mis peab tegema, et ei tôuseks küsimus küsimuse peale, millest üks môttetum ja meeleheitvam kui teine? Mis peab tegema, et kaoksid kôik meeletud môtted ja arutud küsimused ja et pisutki vôiks osa saada sest suurest rôômust, mis ootab kogu linna ja maad?“

Ta môtles kaua, kaua, môtles päevad ja ööd, môtles, kuni môtted muutusid uimaseks sonimiseks, ogaraks jampsimiseks. Kôige oma arvatava suure varanduse juures ei leidnud ta ometi mingit abinôu, et omale tsipakenegi jôulurôômu valmistada. Seni kui elas Eduard ja toimetas kodus alles eit, oli jôulurôômu valmistamine nii kerge ja lihtne: läksid ja ostsid midagi ja viisid koju ning kui eide palg rôômus särama lôi ja poeg iseteadva rahuldustundega oma kingid vastu vôttis, nagu peaks kôik just nônda olema, mitte aga teisiti, siis tundis vana Maiberg ka ise, et kôik just nônda peab olema, mitte aga teisiti, ning mônutsev rahuldus vôttis rinnas maad. Teised kôik on nôudlikumad kui olid tema eit ja poeg, sest ta viskas tuhat rubla välja, aga see oli kui tilk vett kuumale kivile.

Môni teab, kui kaua Maiberg asjata oma väsinud pead oleks môtlemisega vaevanud, kui mitte ootamata sündmus teda sellest poleks lunastanud: talle toodi teade, et tema naine hullumajas surnud. Maiberg uskus, et eit sureb, ilma et ta aru tagasi saaks, ootaski tema surma, sest ta soovis talle südamest rahu, aga ometi ei arvanud ta, et see

nii pea sünnib. Millegi pärast lootis ta, et eit tingimata seni veel elab, kui tema, Maiberg, enesega ja oma varandusega mingisuguse otsuse teeb, alles peale seda sureb ta. Aga nüüd oli teisiti läinud, hoopis teisiti: temal, Maibergil, olid asjad rohkem sasis kui kunagi varem, ta ei teadnud üldse enam, millest peale hakata või millega lõpetada. Kui siis eide surmasõnum teda äkki ja ootamata tabas, valdas teda mingisugune hullumeelne jahmatus, mis heitis heleda helgi kogu tema elule. Mitte midagi selletaolist polnud varem kunagi tema vaimus sündinud. Talle pidi see peaaegu naljakana tunduma, sest kui kogemata pilgu peeglisse heitis, paistis talle peaaegu samasugune naeratus vastu, nagu ta seda mõni aeg tagasi oli näinud oma õndsa eide näos.

Maiberg võpatas. Õudus täitis ta hinge. Ja nagu kabuhirmus istus ta ruttu laua ääre ning kirjutas järgnevad read:

„Südamest kallid sugulased!

Ma võtsin nõuks omale jõulurõõmu valmistada ja kinkisin vaestele 1000 rubla. See summa oli aga näljaste arvuga võrreldes nii väike, et seda sandikopikakski ei võidud nimetada. Teie aga pidite minu pillamise meeletuna leidma ja arvasite muidugi, et ma aru olen kaotanud. Nüüd ei leia ma ei teistele ega endale jõulurõõmu valmistamiseks enam muud nõu, kui koputan taeva uksele. Loodan, et see on teile, mu kallid sugulased, ja ka mulle enesele kõige tõsisem jõulurõõm, mida mina võin valmistada. Ja sellepärast ei pea mind keegi hullumeelseks, vähemalt teie mitte. Matke mind eidega ühte hauda. Kõigest südamest teile jõulurõõmuks õnne soovides

Teie A. Maiberg“.

Ta pani kirja ümbrikku ja pitseeris ta kinni. Aadressiks kirjutas ta peale: „Minu armsatele sugulastele“.

Kirikukellad hakkasid parajasti lööma.

Maiberg vôttis lambi ja läks magamistuppa...

Esimesel jôulupühal, kui kallid sugulased paksu Maiberki läksid tervitama, leidsid nad külma surnukeha eest.

Surres oli ta samuti kui eluski kindlasti ja järelandmata talitanud: ta oli enda pihta kaks kuuli lasknud, sest esimene polnud teda surmavalt tabanud.

LEHEKANDJA NR. 17.

„Nr. 17!"

„Mis on, noorhärra? Ma olen siin", vastab nôrk, kuid kräbe vanaeide hääl kontori nurgast.

„Teie pole eila hr. T-le N. uulitsasse lehte viinud. Kuidas sellega on?"

„Kudas, pole viinud? Viisin".

„Aga tema pole saanud, käis täna kaebamas".

Nende sônade peale vaikib nr. 17, sest ta teab, et ega noorhärra asjata räägi ja ega hr. T. asjata kontoris kaebamaski pole käinud.

„Aga täna viige talle just nimelt leht, ärge unustage", räägib noorhärra.

„Jah, kindlasti, küll ma viin. Ma tean väga hästi, kus ta elab: suures kollases neljakordses kivimajas, pööningukambris. Küll sinna on aga üks rist käia..."

Nr. 17 tahab oma viletsusest ja ametiraskustest jutustama hakata, kuid varsti tehakse talle tähendus, et ta vaikiks, sest tema rääkimine segab teisi. Pealegi on kôigil juba ammugi teada, mida nr. 17 jutustada tahab. Ta on juba mitu aastat lehti laiali kannud ja kogu selle aja ikka omast asjast rääkida tahtnud, kuid kunagi pole see tal ônnestanud: teda kästakse vaikida, sest tema hädaldamine rikub teiste rahu. Alguses ei saanud nr. 17 arugi, kuidas küll tema rääkimine kellegi rahu vôiks rikkuda, sest ega tema selleks räägi, et kedagi süüdistada vôi oma seisukorra kergen-

damist nôuda. See ei tule tal kunagi môttesse, sest nr. 17 arvab, et kui see on jumala tahtmine, siis paraneb tema seisukord iseenesest ja kas vôi homsest päevast peale. Seni aga, kui see pole jumala tahtmine, kannab ta oma risti rahul olles, ainult vahetevahel tahaks temast teistele rääkida — muidu niisama, ajaviiteks, suusoojaks.

Niipea kui vaikimise käsk kôlab, langeb nr. 17 kontori nurgas kössi ja hakkab rääkimise asemel môtlema, sest sellega pole ta tänini veel kellegi rahu rikkunud ei kontoris, uulitsal lehepampu kandes ega ôhtu hilja väsinult koju minnes. Kuid paljuke suudab ta môtelda, paljuke ongi tal môtelda! Juba kümmekond aastat päev päeva kôrval ikka üks ja seesama: läheb kontori, ootab lehti, saab need kätte, kannab laiali ja ronib väsinult koju. Lehepamp on alguses raske, vajutab nr. 17 keha viltu ja kôverasse. Nônda tungib ta keldrikambritesse, kus raske ja lämbunud ôhk vastu tuleb; nônda helistab ta kella suurte uste taga, mis viivad toredatesse korteritesse, mida ta ainult praotatud ukse vahelt näinud; nônda ronib ta hingeldades kôrgele pööningukambritesse, kus valitseb talvel peaaegu alati külmus, suvel kuumus. Käib ja ronib, ronib ja käib. O, nr. 17 teab väga hästi, kui hirmus väsinud ta mônikord olnud, nii et jalga ei tahaks jala ette tôsta, aga ikka on pidanud ta minema üles ja alla, alla ja üles. Mônikord käib pea ringi, silmad löövad kirjuks, jalad nôtkuvad, peab silmapilguks trepi käsipuule tugenema vôi üürikeseks kusagi istet vôtma, aga siis peab tingimata edasi minema, sest muidu kordub homme kontoris tuntud kahekône:

„Nr. 17!“

„Mis on, noorhärra, ma olen siin“.

„Teie pole eila hr. X-le lehte viinud...“

Nr. 17-nel on sellest kahekônest villand, ta ei taha seda enam kuulda. Nagu môni tüütu lauluviis heliseb ta tema kôrvus. Sellepärast ükskôik mis vôi kuidas, ainult mitte enam teda kuulata, mitte enam noorhärra küsimuste peale vastata.

Oma nime on nr. 17 peaaegu unustanud, sest kogu selle aja jooksul, kus ta lehti kannab, on ta vaevalt kordki oma nime kuulnud. Kontoris tuntakse teda ainult numbri järele. Tuleb keegi kontori kaebama, siis küsitakse temalt harilikult:

„Kus uulitsas te elate?“

„S. uulitsas“.

„Ah nii! Sinna kannab nr. 17. Küll ma ütlen talle“.

Nônda alati: ikka nr. 17 ja 17. Isegi kodus, väikses madalas, pimedas ja sumbunud ôhuga täidetud keldrikambrikeses, kus mini oma lastega elab ja oma mehega ning nr. 17 alati riidleb, ei kuule ta oma nime kunagi: lapsed hüüavad teda vanaemaks, poeg emaks, minija eideks.

Täna on nr. 17 iseäranis väsinud ja nôrk. Hooglikult peksab sügisene tuul peenikest vihma vastu silmi. Uulitsad on porised ja alevimajakeste vahel pimedad. Eemal kaugel paistab laternatuli ja vilgub porilompidelt vastu, aga nr. 17 ei pane seda tähele; tema kobab pool pimesi ja nagu käsikaudu edasi, et viia sônumeid kuritööst ja ônnetustest, poliitikast ja haridusest, kirjandusest ja kunstist. Sagedasti näeb ta, kuis teda kärsitusega oodatakse, sest miks muidu kisutakse nii ahnelt tema peost leht. Aga tema, lehekandja nr. 17, jätab see külmaks ja ükskôikseks. Tema läheb oma pakiga sônalausumata edasi ja ainus môte on tal, kuis lehti vihma eest varjata ja kuis nad küll kôik laiali saada. Tema ise pole kunagi oma lehte lugenud, hea seegi, kui mini mônikord kuritöist ja ônnetusist midagi ette loeb.

Koju jôudes heidab nr. 17 täna kohe asemele pikali ja isegi sööma ei tôuse ta sealt. Kui ta järgmisel hommikulgi end jalule ei aja, küsib mini viimaks:

„Kas sa täna ôige ülesse ei tôusegi?"

„Ei jäksa, kondid valutavad ja süda on nôrk", vastab nr. 17.

„Oled sa nii mitu aastat jôudnud, eks sa siis seda tänast päeva enam ei jôua".

„Ükskord on ikka viimane päev", vastab nr. 17 minile ja jääb asemele pikutama. Viimaks kutsub ta oma pojapoja enda juure ja saadab selle lehekontori sôna viima, et tema, nr. 17, täna ei tule.

„Meie vanaema täna lehti kandma ei tule", ütleb poiss kontoris, „tema on asemel pikali".

„On ta haige vôi?" küsitakse.

„Ja vist".

„Mis nr. tal on?"

„17".

*

Sest päevast saadik on kaks nädalat mööda.

„Nr. 17!" hüüab lehekontori noorhärra harilikul viisil.

Aga ei tule mingit vastust. Noormees kordab hüüet. Ka nüüd on vaikus.

„Liisi, eks sa ometi kuule, et sind hüütakse", ütleb üks lehekandjaist. „Käid juba mitu päeva, aga ikka veel ei tea, et oled 17".

Ette astub noor punaste palgedega tütarlaps.

„Teie jäätegi nüüd vana 17 asemele, sellest pole enam midagi kuulda", öeldakse talle. „Tahate teie jääda?"

„Tahan küll", vastab tütarlaps ônnelikult, et teenistusse saab.

„Nônda olete siin nr. 17. Aga teie ei ole eila ôhtul hr. N-le S. uulitsasse lehte viinud, ta käis kontoris kaebamas".

Tütarlaps kohmetab ja punastab, ei leia vastust.

„Katsuge ausasti vana 17 aset täita“, ütleb noorhärra ja tütarlaps punastab veel rohkem.

„Jah, ega vana enam tule, surnud lehti ei kanna“, lausub keegi lehekandja.

„Surnud?“ küsib noorhärra.

„Eila öeldi kirikus maha“.

„Kus?“

„Jaanis“.

„Mina olin eila seal, aga ma ei kuulnud, ei pannud tähele“, räägib noorhärra.

Lehekandja eide näole ilmub kibe, nagu pilkav naeratus.

„Noorhärra ei teadnud ju ta nime, sellepärast“, ütleb ta.

„Ah jaa“, vastab noorhärra, „meie hingekirjas oli ta nr. 17“.

„Kudas ta vaeseke vahel oma häda tahtis kaebada, aga...“ hakkab lehekandja, kuid juba kostab talle vastuseks:

„Sst! Teie segate ju oma rääkimisega“.

Rääkija vaikib nagu omal ajal nr. 17-ndki: hädaldamine rikub teiste rahu.

VIIMANE RAHA.

See oli siis, kui tööpuudus luupainajana linnal lasus, kerjuste ja kuritegevuste arv kasvas, tööliste püksirihm pingumale venitati ja nende naiste ning laste näod päev päevalt ikka enam kahvatusid.

Juhan oli nädalate viisi kestvamat tööd otsinud ja teda mitte leidnud. Mustade päevade tarvis kogutud rublade ja kopikatega ning juhuslikult leitud paaripäevalise tööpalgaga oli ta iseenda ja oma perekonna vee peal hoidnud, talitades põhimõtte järele, et parem ikka pikk ja peenike nälg, kui lühike ja jäme. Sedagi võis ta ainult sellepärast, et tal juba abielu algusest saadik viisiks oli üks või teine kord osa saadud palgast naise Leena kätte anda, ja see oskas hoida. Tema hoidis raha mehe, iseenda ja ka laste eest ning sellepärast oli tal hädapäevil ikkagi pisut võtta. Praegugi elati juba ammust ajast peaaegu ainult Leena rahast, nõnda et ülespidajana tundus mitte pereisa, vaid pereema. Niisugune seisukord ei meeldinud Juhanile põrmugi, aga parata polnud midagi, sest kaine peaga ei söandanud ta naiselt kunagi raha välja nõudma hakata ega isegi järel pärima minna, kui palju raha õige veel tagavaraks on. Ja kuigi ta seda oleks teinud, siis ometi tagajärjeta, sest Juhan teadis kindlasti: ei olnud mingit lootust Leenalt raha kätte või tema arvu kuulda saada. Muidugi, kui Juhan saaks endal

pea täis panna, siis tuleks kahtlemata ka mehelik kuraas, mis teda laseks naisega hoopis teist keelt kônelda, nagu see nii mônigi kord juba juhtunud.

Puuduse ja näljaga käivad kaasas harilikult ikka haigused ja igasugused hädad, ometi olid Juhan ja Leena tänini nendest katsumata jäänud. Aga kui Leena kukkur päev päevalt ikka rohkem kokku kuivas ja tema ikka enam ja enam laskis toidu oma suust mööda libiseda laste vôi mehe hammaste alla, siis ütles tema jôud pika peale üles ning ta jäi maha. Vististi pidi ta haige olema, arvas ta ise, kuigi ta kindlasti ei teadnud, mis vôi kus valutas. Ühe sônaga: suust oli tôbi sisse läinud. Aga kui häda kôige suurem, siis abi kôige ligem: Juhan leidis kuhugi tööd, mis pidi vähemalt môned nädalad kestma. Küll ei saanud ta homme veel tööle minna, sest homme oli pühapäev, mitte ka tunahomme ega üle-tunahomme, aga neljandal, viiendal päeval pidi tingimata peale hakkama, ning siis tuli raha ja nälg vôis hambad varna riputada. Asi oli kindel, Juhani nimi raamatusse sisse kirjutatud, muud kui môni päev vaja oodata.

Juba ammugi polnud Juhan mööda porist uulitsat nii roosilises meeleolus plärtsinud kui täna koju tulles; samuti polnud ta juba mitmel-setmel nädalal nii rôômsaid sônumeid koju toonud kui täna. Leenagi naeratas asemel ja kui lapsed nägid, et ema naeratab, môistsid nad kohe, et midagi peab olema paremusele muutunud: vôib ehk jällegi hakata leiba niipalju purema, kui süda vähegi kutsub.

„Vôiks ehk selle rôômuks täna lastele midagi suupärasemat tuua“, ütles Juhan, kui ta oma rôômusônume oli jutustanud. „Laupäev täna pealegi veel ja homme püha“.

„Aga kui tööd ei juhtu saama“, vastas Leena.

„Ei noh, miks siis ei saa, nimi pandi raamatusse, palgas on kokku lepitud, muud kui lähen ja hakkan tööle“, julgustas Juhan.

Leena mõtles ja veeretas oma südames viimaseid rahatükke näpu vahel, sest nii hirmus vähe oli neid järele jäänud.

„Sinule endalegi kuluks midagi paremat ära“, lausus Juhan nagu vabandades ja andeks paludes.

Need sõnad ja see toon hakkas Leena südamesse kinni. Ah, juba ammugi polnud Juhan oma sõnadega tema eest muretsenud ja juba ammugi polnud ta seda enam niisugusel toonil teinud!

„Siin on minu viimane varandus“, ütles Leena ja ulatas selle mehe kätte, sest äkki tundis ta tema vastu piiramata usaldust, nagu siis, kui nad alles abiellu astusid. Unustatud oli vahemine elu, unustatud Juhani „kust tuul, sealt meel“, unustatud kõik need õnnetud ja rasked silmapilgud, kus Juhan purjus koju tuli — unustatud paari sõna ja selle tooni pärast, millega need paar sõna räägitud.

Juhan sai raha ja Leena õnnistuse ning läks. Aga just tema minemise kärsituses oli midagi, mis Leena meeleolu segavalt riivas ja peaaegu oleks tahtnud ta mehele ukse peale midagi hoiatavat järele hüüda, teda peaaegu vannutada, aga ei, ta vaikis ja lausus endamisi:

„Ega ta ometi hull ole“.

*

Ja Juhan ei olnudki hull. Tal polnud peas ainukese hullumeelse mõtte varjugi, kui kodust välja tuli. Oli aga tema samm siiski ebaharilikult käbe, siis ainult samal põhjusel, miks ta ennist nii roosilises meeleolus koju poole kõmpis.

Juhan arvas kopika pealt järele, mis ta oleva raha eest ostab ja kui palju tal siis veel üle jääb:

vôis parajasti kummalegi lapsele mônekopikalise mängukanni osta ja omale väikese pudeli monopoli. Siis aga turgatas tal meele, et Leena mängukannide ostmisega nôus ei oleks, kuidagi nagu talle ka ammugi monopoli pudel, kuigi väikene, ei meeldi. Sellepärast arvas Juhan paremaks mängukannid ostmata jätta ja nende heaks määratud raha monopoli peale panna, nii et pisut suurema pudeli saaks ja et ainult üks asi oleks, mis Leenale vastumeelt. Selle ühega arvas Juhan nôu leidvat: ta tahtis pitseeritud pudeli koju viia, Leena oma silma all pitseri purustada ja siis käega pudeli pôhja koputada, nii et kork pealt välja kargab ning Leenale endale esimeseks rüübata anda — terviseks, kosutuseks, arstirohuks.

Niisuguste lohutavate môtetega asus Juhan monopoli-sappa. Aga juba järgmisel silmapilgul koputati talle ôlale ja hüüti:

„Tere, Juku!"

„Aa, tere", vastas Juhan.

Tema ees seisid vanad head sôbrad Kustas ja Kaarel.

„Laupäeva jalga vôtma?" küsis Kustas.

„Eidele kôhurohtu", vastas Juhan, „näe kôôksub teine juba mitmendat päeva".

„Kae kurja, vôi eidele kôhurohtu", naeris Kaarel.

„Bursui", ütles Kustas, „rohitseb viinaga eite, aga meil pole teist sindert oma tarviski".

„Sain täna tööd", ütles Juhan.

„Mis sa siis kuulad, muud kui tiri aga välja", arvasid sôbrad.

Kui Juhan pudeli kätte sai ja parajasti ukse peal teda taskusse toppis, vôtsid Kaarel ja Kustas ta muheda nöökamisega vastu:

„Vôi tasku pannakse ôige", ütles üks.

„Ä'ä tee ikka meestega nalja", lausus teine.

„Pole midagi parata, eit ootab“, vastas Juhan ja tahtis minna.

„Aina eit ja eit“, ütles Kaarel, „ega see eit tervet pudelit kõhurohuks tarvita“.

„Jäta nali“, ütles Kustas, „ja tule tee pudel lahti, anna kordki maitsta, mine siis oma eide juure“.

„Ei, ma lubasin pudeli tervelt koju viia“, luiskas Juhan ja püüdis oma kätt vabastada, millest Kustas sõbralikult kinni hoidis.

„Nali naljaks, aga sina teed, nagu oleksid sa oma eide narr“, ütles Kustas tõsiselt.

„Juhan, kurat, ole ikka mees, ä'ä tembuta“, hakkas ka Kaarel tõsiselt. „Ütle, millal oleme meie sinu ilma jätnud, kui meil head päevad olid. Ja ega me Jumal teab mis tahagi: ainult kord suule panna, keele otsa niisutada ja siis võid minna. On sul eit haige, mis sinna siis parata, ka temale pead viima, aga ega sellepärast siis ometi sõpra pea ilma jätma. Naistele oma osa, meestele oma“.

Juhan punnis ikka veel vastu.

„Las ta, kurat, läheb“, ütles Kustas Kaarlile ja pöördus nagu minema. „Kelle kõht täis, või see näljasest hoolib. Aga ühte ütlen ma, va Juku: küllap tulevad ka meil paremad päevad ja siis oled sa, va vennas, meie peos“.

Juhan peatus, mõtles, kaalus. Omad mehed, head mehed, sõbrad nagu muistegi, ainult: kas jääb veel midagi pudeli põhja, kui kord maigu suhu saab. Aga lõpuks: mis siis, Leena, ei teagi ju, ehk kuigi teada saab, mis siis ikka — poriseb pisut, võib olla nutabki, naiste asja nüüd, ja see on kõik. Või kuigi ta pudeli tervelt koju viib, pitseri tema oma silma all purustab, kas ta siis ei porise? Muidugi poriseb, võib olla nutabki, muidugi nutab, nagu ikka, kui midagi muud enam üle ei jää.

„Ära tühja jönni, tule“! ütles Kustas käskivalt.
„Ole mees, ä'ä ole poisike“, aitas Kaarel.
Juhan läks sôpradega kaasa.
Aga sellest pudelist ei saanud hakatagi, nii ruttu oli ta meeste käes tühi. Igaüks pigistas paar korda ja juba oligi pôhi püsti. Kustas ja Kaarel olid väga viisakad, nad kastsid sôna tôsises môttes ainult keelt, jättes joomise Juhani enda hooleks. Nad tegid seda nônda, nagu oleksid nad selles kokku leppinud, vargsi teineteisele silma pilgutanud vôi salaja varva peale astunud.
Juhani keel läks pehmeks. Aga seda ei pannud ta ise tähele. Temal tuikas ainukene môte peas: kas Leena tôesti oma viimase rahanatukese täna välja andis. Môte oli väga tähtis, peaaegu saatuslik, sest kui Leenal veel raha on, siis vôiks veelgi viina osta, kas vôi kiuste, miks tal veel raha on.
Juhan ei saanud muidu kui jutustas pikalt ning laialt Kustasele ja Kaarlile kuidas ta täna eidelt raha saanud ja kuidas raha eide kätte sattunud, küsides nende arvamist: on eidel veel raha vôi oli see tänane tôepoolest viimane. Kustas ja Kaarel otsustasid kaljukindlalt, et kui eidel tänini raha on jätkunud, siis jätkub veelgi; küllap tal peale viimase raha ikkagi kusagi kooru vahel, kui mitte palju, siis pisutki leidub.
Samuti arvas ka Juhan ise nüüd ja selle peale käristas ta uue pudeli välja, millest hakkasid ka Kustas ja Kaarel juba rüüpama, mitte ainult keelt kastma. Pärastpoole, vihmasajul, läksid kôik kolm ôllepoodi ulualust otsima.

*

Samal ajal ootas Leena pikisilmi Juhanit ja tema süda hakkas ikka rohkem valutama
„Kas isa varsti tuleb?“ küsis seitsmeaastane Roosi juba mitmendat-setmendat korda emalt.

„Varsti, varsti, oota veel natukene“, vaigistas teda ema.

„Toob ta Aalile komput?“ küsib neljaaastane poeg.

„Toob, toob — saia ja komput“, kinnitab ema pojale.

„Mis ta mulle toob?“ küsib tütar.

„Küll ta ikka midagi toob, oota aga“, trööstib ema.

Lapsi oskab ta silmapilgukski rahuldada, enese südamevalule ei leia ta mingit vaigistust. Ja nagu aimaksid lapsed seda, piinavad nad ema iga natukese aja pärast samade küsimistega: ikka — kas isa varsti tuleb ja kas ta ikka toob?

Nônda saab ähmasest päevavalgusest videvik, videvikust pimedus, kus aknast vaadates laternatuled nagu kaugelt, kaugelt vilguksid. Aga isa ei tule ikka veel. Heameelega läheks Leena Juhanit otsima, et nônda päästa, mida veel päästa vôib, kuid ta tunneb, et ta ei jäksa, jalad ei kanna. Sellepärast peab ta tahes vôi tahtmata ainult ootama ja südamevalu kannatama. Oleks ta jalul, ei ta siis ootaks ega kannataks, vaid jookseks kas vôi poole linna meest otsides läbi, nagu ta seda nii sagedasti teinud. Jookseks kuni mehe üles leiaks ning kargaks kas vôi kogu monopolisabaga vôi trahteri rahvaga kaklema, kui need tema meest tahaksid kinni pidada. Aga mis peaasi: oleks Leena täna jalul olnud, siis poleks ta kunagi raha Juhani kätte annud, kindlasti mitte, vaid oleks ise läinud ja kôik ôiendanud.

Ema ja laste oodates saab kell kaheksa, üheksa, isegi kümme, aga isa ei tule siiski. Lastel ei jää muud üle, kui peavad magama pugema, kuna ema neid seega trööstib, et küllap homme hommikul on isa ikkagi kodus.

Aali uinub peagi väsinult, aga tütarlapse silmad ei lähe ega lähe kinni. Kuuldes, et vend magama jäänud, hüüab ta sosinal:

„Ema! Ema ae!"

„Mis sa tahad? Miks sa ei maga?" vastab ema.

„Uni ei tule... Ema!."

„Mis on?"

„Kas isa on jälle jooma läind?"

„Ole vait ja jää magama".

„Ütle ema, kas on?"

„Jää magama!"

„Ütle, siis jään".

„Armas laps, ma ei tea".

„Tead küll, sa ei ütle, ei taha".

„Küllap vist, mis muud", lausub lôpuks ema.

„Ma arvasin kohe, nägin su näost", ütleb tütarlaps targalt nagu môni vanainimene.

„Tule siia!" hüüab ema tütart. See ronib tasahilju venna kôrvalt asemelt välja ja läheb ema juure.

„Kui isa koju tuleb ja mind küsib, siis ütle, et ema läks välja", räägib Leena lapsele.

„Aga kuhu sa siis lähed?" küsib laps.

„Ära küsi nii palju, vaid tee, nagu ma käsen", sôitleb teda ema.

„Lähed sa välja?"

„Ma olen ju haige, kuhu ma siis nônda lähen".

„Siis peidad enda jällegi tuppa ära".

„Kui sa tead, mis sa siis küsid", ütleb ema, vaikib pisut ja lisab siis juure: „Mine heida nüüd magama".

„Uni ei tule, nüüd enam ei tule, ma kardan".

„Mis sa, rumal laps, kardad, ega isa sinule midagi tee, ega ta sinu kallale tule".

Tütarlaps vahtis suuril silmil emale otsa ja ütles siis:

„Ma kardan ikkagi".

„Mine heida magama, kui uni peale tuleb, siis sa enam ei karda“.

„Uni ei tule“.

„Küll ta tuleb, heida aga venna kôrvale. Vaata kuis tema ilusti magab, tee sina niisamuti“.

Tütarlaps môtles veel natukene aega, nagu tahaks ta emale midagi vastata, viimaks läks puges ta ometi sônalausumata venna kôrvale näruse teki serva alla, nagu peaks ta sealt oma hirmu vastu kaitset leidma. Ja leidiski, sest natukese aja pärast sai väsimus ka temast vôitu, nii et ema nüüd üksipäinis valvama jäi.

*

Oli kesköö paigu, kui ukse tagant Juhani kobavad sammud kostsid. Silmapilk pôgenes haige naine sängist ja puges suurt villast rätikut ümber vôttes laste sängi alla.

Väikene lamp pôles laual kui hundisilm ja andis parajasti niipalju valgust, et nägi lauast ja toolidest kôrvale hoida. Aga Juhani jalad olid sedavôrt pehmed, et nad kohe tooli riivasid ja siis mehe mürinal vastu lauda paiskasid.

„Kuradi risud, tee pealt eest!“ vandus Juhan ja vedrutas otseteed oma abieluvoodi ette, nagu môtleks ta kohe magama heita. Kuid sinna juure jôudes jäi ta jôllitades asemele vahtima. Ta ei uskunud oma silmi: ase oli tühi. Kui ta välja läks, lamas tema naine haigena voodis, oli seal juba mitu-setu päeva lamanud ja nüüd korraga läind mis läind.

Juhan pöördus tuikuvalt toas ringi, aga Leenat ei olnd ega olnudki. Viimaks kobas ta laste sängi ette, kus tütarlaps juba tooli ja laua mürinal oma äreva une tôttu üles oli ärganud ja nüüd hirmunult istukile tôusis, nagu môtleks ta esimesel tarvilikul silmapilgul püsti karata ja asemelt välja lipata.

„Kus on ema?“ küsis Juhan.
„Ema läks välja“, vastas tütarlaps.
Juhani silmis välkus viha.
„Kuhu ta läks?“
„Ma ei tea, ta ei öelnud, käskis meid ilusti kodus olla“.
„Valetad!“ karjus Juhan.
„Ei valeta, läks jah ja käskis meid magama heita“.
„Saadana silmamuna! Minu järel valvama! Kuule, plika, sa tead, kuhu ta läks. Hoia oma nahk, kui sa tead. Pargin su läbi, puruks peksan kõik, löön lömaks... A-a, ühes nõus, valetavad! Või ei tea, sina ei tea. Siis teab poiss, tema oma isale ei valeta, on meeste sugu, kasvab meheks“....
Nõnda rääkides toetas ta rõõtsakili sängi otslaua peale ja võttis poisil jalast kinni, pigistas, raputas, venitas:
„Kus on ema?“ küsis ta ise kärkivalt.
Poiss pistis unisest peast kõigest kõrist karjuma.
„Kus on ema?“ päris isa.
„Ma ei tea“, nuttis poiss. „Ema oli sängis“.
„Enam ei ole“, vastas Juhan.
„Ema on kadunud“, seletas õde vennale.
Poiss hakkas veel valjumalt ja haledamalt nutma.
„Mis sa lõugad“, ütles Juhan poisile ja hakkas midagi taskuist kobama, kuni ta kopikase saia välja tõmbas ja nutjale lapsele kätte andis. „Säh, söö, ä'ä virise, ole ikka mees“. Tütarlapsele viskas ta teise saia, lausudes: „Sulle ka, mis sinugi raipega teha“. Peale selle tuigerdas ta oma voodi juure tagasi ja istus kössi vajudes sinna servale, kuna ta ise mõnas:
„Või viimane... see on mu viimane... Eks näe nüüd, kas on viimane. Tuled ise ja tood ka raha redust välja, tood viimase, enne ei jäta...“

Juhan piirles oma sõnadega viimase raha ümber, mis talle nähtavasti kuidagi rahu ei annud, piirles, kuni pea rinnale vajus, lõpuks kogu lodev keha sängi langes, jalgu üle serva ripnema jättes.

Algas norskamine. Väike umbne tuba täitus viina ja õlle haisust. Lapsed istusid ikka veel kõrvuti asemel ja hoidsid saiu käes, ilma et kumbki oleks kordagi hammustanud.

„Ema!" hüüdis tütarlaps viimaks sosinal". „Ema ae!" kordas ta. „Kus sa oled?"

Kõik jäi endiselt vaikseks, ema ei ilmunud. Võib olla kartis Leena alles mehe ärkamist, võib olla häbenes ta lapsi, iseäranis poega, sest kui ta praegu oma peiduurkast välja roniks, siis teeks ta seda esimest korda selle silma all. Tänini on ainult tütarlaps selle tunnistajaks olnud.

„Ema!" hüüab tütarlaps uuesti „Kus sa oled? Ma kardan, ma ei julge enam olla".

Nüüd ronib Leena laste sängi alt välja ja poiss kargab asemel püsti, torkab oma saia emale nina alla ning hüüab

„Näe, isa tõi!"

Jõuetult istub ema laste sängi servale ja nutab. Natukene aega vaatavad lapsed seda tummalt pealt, siis unustab poiss, et tal isa toodud sai peos, pillab selle vana tekinäru koorudesse ja langeb emale kaela, kus muud paremat ei oska teha, kui hakkab ühes emaga nutma. Nõnda nutavad nad kahekesi, kuni lapse keha närvilikult tõmblema hakkab; alles siis tuleb emal meele, et nõnda ei või ju, sest poeg on tal imelikult õrn ja tundelik, võib erutuse tõttu unes kas või mitu ööd tagant järele nutta. Ja ta püüab last vaigistada, rahustada.

Tütar, kelle silmad ainult pärani lahti ja haiglaselt helgivad, ütleb, oma saia nagu pakuvalt ema poole sirutades:

„Mina seda ei söö!“

„Armas laps, miks siis mitte“, vastab ema ja otsib ka poisi saia üles ning pistab talle kätte, kes ikka alles kramplikult tihub.

„Ei“, vastab tütar.

„Söö ikka, siis hakkab Aali ka sööma, muidu ei jää ta magama“.

„Ei söö“, kordab tütarlaps.

„Ma hammustan ka, sööme kôik kolm“, ütleb ema viimaks leidlikult. Ja ta vôtab tütarlapselt saia, näksab selle küljest hammastega pôrmukese ning hakkab mugima, nagu ei tea missugune tükk tal suus oleks. Tütarlaps vaatab, nagu imestaks ta, poisski tôstab pea ema rüpest: alles nuttis ema, nuttis isa pärast ja ometi sööb ta tema toodud saia.

„Hakka nüüd ilusti sööma“, ütleb ema tütrele, „sina oled ju suurem ja targem; Aali hakkab sinu järel siis ka“.

Ja tütarlaps hakkabki oma saia sööma, nagu oleks ta tôepoolest suurem ja targem. Tema eeskujule järgneb ka poiss, kuigi aeg ajalt korduv nutukramp ta pea tagasi kisub ja lôua närvilikult värisema paneb. Korda mööda ulatavad nad oma saiad emale, et ka see hammustaks ja see jätabki igakord pôrmukese oma hammaste külge. Nônda istuvad nad kolmekesi asemel, kuni môlemad saiad otsas, siis ütleb ema:

„Heitke nüüd ilusti magama, ma vôtan veel isa riidest lahti“.

„Ma tulen aitan“, ütleb tütar.

„Mina ka!“ hüüab poiss.

Ja môlemad lapsed tahaksid isa saapad jalast ära tômmata, ainult suure surmaga läheb emal korda neid eemale tôrjuda, seletades et isa saapad on porised.

Haigel naisel maksab palju vaeva, enne kui ta mehe saapad jalast kätte saab, jalad voodi tôstab ning kogu lôôskava keha taha poole veeretab, patja pea alla seadides, et viin pähe ei langeks ja surma ei tooks, nagu kôik ütlevad. Lôpuks on asi nii kaugel, et ka haigel endal voodi eesservas pisut ruumi leidub. Nüüd kustutab ta seinale naela pistetud „hundisilma" ja poeb mehe kôrvale asemele.

„Ega teil külm ole?" küsib ta viimaseks lastelt.

„Ei ole", vastab tütar. „Me hoiame hästi teineteise ligi".

*

Rahu valitseb toas hommiku kella seitsmeni, siis virgub Juhan. Leena oli paar korda juba varemalt ärganud, aga tema ei kôssanudki, oli vaikne kui hiir, katsudes uuesti uinuda.

Pea on Juhanil alles raske, kuid küllalt selge, et aru saada, mis temaga on sündinud. Ainult ühte ei mäleta ta hästi, nimelt kas tômbas ta koju tulles ise omal saapad jalast vôi on seda keegi teine teinud.

Ta kuulatab, et hingamise järele otsusele jôuda, kas Leena on juba üles ärganud vôi magab ta alles Viimaks oletab ta esimest ja lausub tasa ja areldi:

„Oled sa juba üleval?"

„Mis siis?" küsib Leena vastu.

Selle peale vaikib Juhan, kuni eit talt küsib:

„Mis sa tahad?"

Juhan kehitab end asemel, katsuks nagu oma haigele naisele lähemale nihkuda ja ütleb siis:

„Oli see sul eila tôesti viimane raha, mis sa mulle andsid?"

„Kas sa siis seda tôesti ei uskund?" küsib naine vastu.

„Esteks uskusin, pärast..." jätab Juhan lause pooleli.

„See oli tõesti viimane, enam ei ole mul hinge taga, löö või maha mind. Kõik on otsas. Lapsed said veel kumbki saia, minagi hammustasin, see on kõik".

Laste saia meeletuletamine hakkas Juhanil südamesse kinni. Tema teab väga hästi, miks Leena seda saiaraasukest nimetab: saiade tõttu on ta mehele juba kõik andeks annud, tema teoga leppinud.

Nõnda on varemaltki olnud: Leena ütleb mingisuguse lihtsa, peaaegu tähtsuseta sõna, aga Juhan ei suuda sellele vastu panna, kui ta põeb oma kassiahastust. Samuti ka täna: ta nihkub naisele veel lähemale ja ütleb:

„Tead mis?"

„Mis siis?"

„Mina olen tõbras, täieline tõbras. Aga mina ise poleks kunagi nõnda, kui mitte Kustas ja Kaarel — tead, need, kellega ühes vabrikus olime".

„Seda ma arvasin kohe, et ega sa üksi", lausub Leena.

„Mina tahtsin ainult pisikese pudelikese sinule kõhurohuks tuua ja mitte enne pitserit murda kui kodus, kartsin et muidu... Aga nemad!.. Ah kui sa teaksid, missugune lontrus mina olen, ikka olen olnud. Mina ei uskunud, arvasin, et küllap sul on veel, sest ega sina ometi tõtt räägi, ega sa viimast minu kätte usalda".

„See kord rääkisin tõtt, andsin kõik".

„Tulevikus ära räägi mulle enam kunagi tõtt ja ära anna kunagi kõike minu kätte. Kui sa sured, ka siis ära anna kõike minu kätte, ära räägi mulle tõtt. Valeta ja anna Roosi kätte, anna temale ja ütle, mis ja kuipalju ta peab ostma,

tema ostab, saab ise ja annab Aalile. Mina ei osta, mina lähen, kui juhtub, Kustase ja Kaarliga".

„Sa tôid ju ikkagi lastele, ei unustand", ütleb naine meest kaitstes.

„Tôin!.. Ei unustand! See on hirmus, lihtsalt ropp, et sa seda pead mulle ütlema, et see on sinu ainuke trööst. Ja haigest peast nônda!.. Kus sa olid, kui ma koju tulin?.. Aga parem ära vasta, ära ütle mulle midagi, muidu ehk tuleb mul joobnult pähe, otsin su üles... Eila ju otsisin, tahtsin sind kätte saada, Jumal tänatud, et sind ei olnud, mul pole ju niisukesel korral meeletuhkagi peas. Aga ühte vannun ma sulle..."

Ära vannu midagi", ütles naine vahele, „muidu murrad vande".

„Ei murra, mitte ei murra!" kinnitas mees.

„Parem ära vannu, ela niisama... oleme tänini läbi saanud, siis saame ka edaspidi, milleks vanduda", arvas naine.

„Siis ütlen muidu..." tahtis mees hakata.

„Ära ütle midagi, milleks öelda, elame niisama. Sônast ei saa suu soojaks".

„Hea küll siis, ma ei ütle midagi, tôusen ainult üles ja lähen. Enne ei tule, kui lastel peab midagi olema suhu pista".

„On vôi ei ole, ära sellepärast tulemata jää. Parem ikka isa tühja kätega kui isata", ütles naine.

Aga mees ei vastanud enam. Ta toppis porised saapad jalga ja läks sônalausumata välja, nagu ta mônikord varemaltki samadel oludel teinud. Kus ta niisugustel juhustel käis vôi mis ta tegi, seda ei rääkinud ta kodus, aga kunagi polnud ta veel tühjade kätega tagasi tulnud. Meeleharmas vôis ta majast majasse käia, manguda ja paluda, kuni môni tema peale halasta ja teda laskis omal puid saagida vôi lôhkuda ning vaevalt

oli keegi kunagi paremini, kiiremini ja odavamini seda teinud kui Juhan oma hingehäda päevil. Ta vôis ka raudteejaama minna ja seal mône raske paki kojukandmiseks turjale nôutada, vôi kas lihtsalt armu paluda, kerjata. Juhan vôis kôik ja tema sai kôigega toime, kui kihutajaks oli tujukas hingepiin, ja sellepärast ootas Leena täna üsna rahulikult tema tagasitulekut, teades, et ta kaasa toob tingimata kui mitte muud, siis kannika leiba ja mône toobi kartuleid ning selle mageda kôrvaseks midagi tahedamat, soolast.

VASTUKAJA.

Oli varane, sügav ja pakane talv. Juba enne jõulusid tuli paks lumi maha ja öösiti raksus külm hooneseintes ning aiateivastes. Puulõhkujate kirve ees kargasid pakud jääpurikatena halgudeks. Suuri ja väikseid linde suri külma ja nälja kätte. Nii mõnigi vares, kes korstnasuule sooja tulnud, langes pärast lendu tõustes koleda idatuule tõttu lahutatud tiivul maha: pakase piik oli ta rinnust läbi pistnud. Põldpüüd kaevasid omale lume sisse koopad ja lamasid seal külg külje vastu, isegi hunnikus üksteise peal, kus neid mõni murdja või kütt kergesti võis tabada. Hommikuti ronisid nad karjakaupa majade juure, lootes sealt leida midagi söögipoolist. Jänesed tulid Jumal teab kust soode ja rabade tagant kekerdades kõrgetele väljamägedele, sest sealsetelt oraspõldudelt oli tuul lume õhemaks puhkunud.

Loomakaitsjad ja -armastajad avaldasid üleskutseid, manitsedes inimesi metslindude ja loomade peale halastama. Kõige rohkem vastukaja leidsid need üleskutsed linna kivistel tänavail, kus peaaegu kellegi eest hoolitseda polnudki, välja arvatud mõni tui või varblane. Aga oli ka maal mõnes kohas ärksaid meeli, kõige enam ehk koolilaste seas, sest neile olid õpetajad seletanud kui ilus ja hea on, näiteks, laululindude eest talvel külmaga hoolitseda, laulavad ja pesitsevad nemad ju kevadel enamasti ikka seal, kus nad talvel toitu

leidsid. Kahjulikkude putukate hävitamisega tasuvat nad aga mitmekordselt talvel nende toitmisega kulutatud hoole ja vaeva.

Samasuguse ilusa ôpetuse tôid ka Mäe talu Kusta ja Arri koolist jôuluks koju tulles kaasa ning hakkasid omapead, teiste salaja teda teostama: raputasid toa taha, kust tuulekeer maa lumest puhtaks pühkinud, teri maha ja viisid pisut kaugemale pôllule peoga ristikheina, sest viimasel paigal olid nad leidnud jänese jälgi, kuna aga lumest paljastatud maapinnal sagedasti väikseid linde näha oli. Toa taha panid nad aga nimetatud toidupoolise selleks, et siin lindudel ja loomadel, kes toitu tulid otsima, vähem segajaid oli kui toa ees. Pealegi oli taguväravate pragude vahelt ja mônest august nii hea neid vahtida, kes sööma tulid. Ja kui Kusta ning Arri äkki toast ära kadusid, siis vôis päris kindlasti öelda, et nad vanade taguväravate aukude ja pragude juures silmitsemas seisavad, kuni külm nad sealt tuppa tagasi peletab.

Pônevamaks küsimuseks oli neil: kas jänesed tulevad ristikheina kallale vôi mitte? Ning viimaks leides, et jänes tôepoolest juba söömas käinud, sattusid poisid ärevusse, mis öösiti nende unerahugi rikkus. Varemalt oli nende kôige suuremaks unistuseks, kuidas jôululaupäeva ôhtul kiriku sôita — kelladega, pikad ôled reel, aga nüüd môtlesid nad ainult kojujäämise peale, môtlesid, kuidas küll nônda teha, et teised kôik jôululaupäeval kiriku sôidaksid, nemad aga koju jääksid, et soojad kimpsud-kompsud ümber panna ja rehealuse taguväravate ees vahti pidada jänest oodates. Millegi pärast arvasid nad, et jänes peab jôululaupäeva ôhtul tingimata tulema. Neil Mäe talus säriseb ahjus liha, lôhnavad verivorstid kerisel, ootavad sült ja saialeib sahvris, muidugi peab siis jänes tulema vähemalt ristikheinagi sööma.

Aga lugu läks pisut teisiti kui posid kavatsenud, sest kui avalikuks tuli, et ei Kusta ega Arri taha enam jôululaupäeva ôhtul kiriku minna, siis oli üldine imestus suur ning isa küsis järelpärivalt:

„Mis nende poiste arusse nüüd läind, ikka tahavad ja räägivad, ma lasin vanamärale matiga kaerugi tuua, aga nüüd korraga — ei taha".

„Eks va' jänes ju", seletas ema, „see käind ju toa taga ristikheina pebri söömas, tahavad kangesti seda valvata".

Isa silmis välgatas midagi: talle ei meeldinud, et koolipoisid va' jänese reo pärast kirikusse minemata tahavad jääda. Ometi ütles ta vähese môtlemise järele:

„Tehku, mis tahvad, ei mina neid ajama hakka, ainult Jumala muidu tôin vanamärale matiga kaeru".

„Eks tal olnud siis ka jôulu laupäev", lausus ema.

„Aga siis mine too viimaks teistele ka, ega siis vanamäral üksi jôululaupäev ole", arvas isa.

„Eks siis vôikski neile pisut tuua", lausus ema.

„Hans! Hans ae!" hüüdis isa eestuppa. „Kas keegi täna kiriku läheb vôi ei?"

„Mina oleks poistega läind", vastas Hans, „aga kui need ei taha minna, siis polegi minejaid. Külm ninas kinni ka".

„Mine siis too teistele hobustele ka aidast natukene, vanamära sai juba; igaühele kolm umbpeotäit ja viis peotäit peeneid haganaid, hästi läbi segada".

Nônda lôppes kirikuminek ja Kusta ning Arri vôisid end kogu jôululaupäeva ôhtu jänese valvamisele pühendada. Muu seas näis see lugu ka Hansu väga huvitavat. Ta vôttis oma vana üheraudse eestlaetava püssiloksu varnast, hôôrus teda takutropiga, pani tubli laengu rohtu sisse ning haavlid nr. 0 peale. Ka tongi pani ta seatud

paigale ja vajutas ta kukega maha, hoolimata sellest, et ema juba siis, kui ta alles takutroppi varda otsa keerutas, karistavalt ütles:

„Mis sa nüüd sellest rojust kallil jôuluôhtul nühid, ega sa temaga homme lähe vareseid laskma. Isa näeb viimati, saad jällegi vôtta, on muidugi teine juba pool pahane, et poisid va' jänese pärast kiriku ei tahtnud minna“.

Aga Hans ei vastanud emale sônagi, nosis peaaegu käsikaudu vana püssiloksu kallal pimedas nurgas edasi, kuni ta tarviliku toimetuse teinud ja püssi ilusasti varna riputanud. Siis läks ta tasakesi rehealla poissa vaatama, kes tagaväravatel igaüks oma pilu ees seisid.

„Poisid!“ hüüdis ta. „Kas jänes on seal?“

„Ei ole praegu“, vastas vaikne ärev sosin. „Käis teine kord, pidi sööma hakkama, aga keegi krôbistas ja tema kohe minema. Aga küll ta tuleb uuesti“.

„Kui ta tuleb, siis öelge mulle, mina tahan ka näha, kas on va' soovalge vôi aruhall“.

Sellega lôppes salalik sosin ja Hans läks tuppa tagasi, kuna Arri ja Kusta ärevalt ootama jäid.

Parajasti hakkas ema toitu lauale panema, kui Arri tuppa lipsas ja saladuslikult hüüdis:

„Hans, tule nüüd!“ mispeale ta ise kohe rehealla tagasi kargas, ilma et Hansu oleks ootama jäänud.

See kahmas varnast püssi ning tôttas vendadele pimedasse rehealla järele. Poistel polnud aimugi, et Hansul tuliriist kaasas, sellepärast oli nende ehmatus suur, kui nad pimedas äkki püssikuke naksumist kuulsid, millele peagi pauk järgnes. Silmapilguks segas suits vaatamist, siis aga hüüdis Hans:

„Maas, kurat! Kus ta mehe käest pääseb!“ ja jooksis ühes püssiga tuppa, toast ôue ning

sealt toa taha, kuhu Kusta ja Arri talle samasuguse õhinaga järele ladusid, nii et uksed põmmusid ja raksusid.

„Oh teid meeletuid oma jooksmisega“, pahmitses ema hädaldavalt. „Sina, Hans, pole ka sugugi targem kui need teised, oled veel suurem tita“.

Aga jooksjad olid ammu enne läbi ukse õues, kui ema oma sõnad jõudis lõpetada; nõnda rääkis ta enam iseenesega kui jooksjatega, kes varsti mürinal tuppa tagasi tulid. Hansu käes solknes midagi halli, mille ta keset põrandat maha viskas.

„Siin on see pikk-kõrv“, ütles ta hooplevalt. „Päris letu“.

Kusta ja Arri olid ärevusest ja imestusest üsna keeletud.

„Oh seda hullu tegu küll“, lausus ema. „Isa loeb tagakambris ja sina veristad püssiloksuga loomi“.

Suure müra ja kisa peale tuli ka isa tagakambrist tuppa ning temaga ühes väikene Innu.

„Kust te selle kätte saite?“ küsis isa jänest nähes.

„Näe, Hans ju... toatagant va' püssiloksuga...“ lausus ema vabandavalt, kartes isa kurjust.

Aga isa ei saanudki kurjaks. Tema mõistis küll, et tõepoolest peaks ta kurjustama, olid ju poisid kirikumineku asemel jänest valvanud ja selle tapnud, aga millegi pärast ei sobinud täna õhtul tema südames kurjus. Viimaks ütles ta ainult:

„Naha peaks kohe seljast ära võtma, soojalt on parem“.

Mille peale Hans vastas:

„Muidugi soojalt, pea's see minu käes käib“.

„Ma pidin just praegu vorstid keriselt lauale viima“, ütles ema.

„Kannata pisut, ma tõmban enne jänesel naha maha“, ütles Hans.

Ja ema jättiski verivorstid ja seapeki lauale viimata, kuni Hans oma nülgimistöö lôpetanud.

Seni kui Hans end töövalmis seadis, kükitasid Kusta ja Arri jänese juures.

„Nüüd on tal hea soe siin toas“, arvas Arri.

„Küllap tal homme on pajas veel soem“, vastas Hans särgikäiseid käärides.

Ka väikene Innu, see haiglane, kôhn, suure peaga poiss, otsaesisel sinised sooned, kükitas vendade juure ja vahtis ainetisel pilgul, ilma et ta sônagi oleks lausunud. Vahtis jänese tardunud, pooleldi suletud silmi, vahtis neid nônda, nagu polekski jänesest muud midagi vahtida. Need silmad tuletasid talle meele lammaste silmi surnud peades, mis sügisel korviga tuppa toodi keeva veega karvavôtmiseks ja pärast tulel kôrvetamiseks, nii et kogu maja ja tema ümbrus oli täis vänget kärsahaisu. Innu teadis, mis need tardunud, pooleldi suletud lambasilmad tähendavad, ja igakord, kui ta neid nägi, sai ta meeletu nukruse ja mingisuguse seletamatu ôuduse kogu oma nääpsukesse kehasse, ning kunagi polnud ta osanud siis muud teha kui aga nutta kas vôi krampideni. Samad krambid hakkasid ka täna tema keha vapustama, kui ta nägi, kuidas Hans tardunud silmega jänese jalgupidi varna tômbas, ja üksipäinis, nagu teisi peljates, puges ta tagakambri pimedasse nurka sängi, ilma et keegi teda tähele oleks pannud, sest kôiki huvitas ainult Hansu tegevus. Alles tüki aja pärast, kui ema juba aurava peki ja verivorstid ühes lôhnava saialeiva ja väriseva süldiga lauale kannud, leiti Innu vajaka olevat. Kui ema ta viimaks sängist üles leidis, ei saanud ta kaua aega poisilt vastust, miks ta küll nii meeletult nutab. Alles pika vaigistamise ja meelitamise peale katkestas laps kangenenud suust ja krampliku1t keelelt:

„Jänese ... silmad ... jänes ... on ... surnd ...“
Nüüd môistis ema. Aga oma pojukese trööstiks oli tal vähe öelda, sest jänes oli tôepoolest surnud. Ütles ainult, et laual verivorstid ootavad, mis ära jahtuvad, kui kohe sööma ei lähe; ütles, et surm öösel peatsis valvab, kui laps ôhtul söömata magama jääb; ütles nii môndagi muud, mis last sedavôrt rahustas, et ta jänese tardunud silmad unustas ja himu hakkas tundma maitsva verivorsti järele.

*

Pärast ôhtusööki lamas Hans sooja müüri ääres heintel ja tema kôrval istusid Arri ning Kusta, sest jänesejaht oli nad üksteisele lähendanud.

„Homme hommikul tulevad ehk püüd“, ütles Kusta, „tunaeila käisid teised“.

„Kui tulevad, ütle aga mulle“, vastas Hans. „Peaks hästi külm olema, siis tulevad ennem“, lisas ta unerammestuses juure.

„Kass, sinder, passis teisi“, ütles Kusta.

„Malakat talle“, ütles Hans; „vôi püüsid! Vôtku väiksemaid“.

Aga silmapilgu hiljem, kui Kusta ja Arri veel katsusid seda huvitavat kôneainet jätkata, vastas Hans neile juba südamliku norinaga.

SISU:

Hind 100 marka